

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ ТА СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

КАФЕДРА ФІНАНСІВ ТА ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

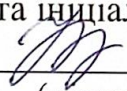
ЧЕРНИШЕВИЧ Євгеній Ігорович
(студент групи ЗФБС-23-М)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

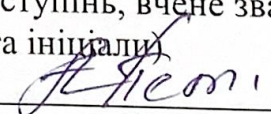
**БЮДЖЕТНЕ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО
УДОСКОНАЛЕННЯ**

(представлена на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий
ринок»
освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа, страхування та
фондовий ринок»)

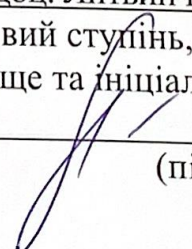
Завідувач кафедри фінансів та
цифрової економіки
д.е.н. проф. Н.Г. Виговська.
(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

(підпис)

Науковий керівник
д.е.н. проф. Петрук О.М.
(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

(підпис)

Рецензент
к.е.н., доц. Литвинчук І.В.
(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

(підпис)

Анотація

Чернишевич Є.І. Бюджетне фінансування вищої освіти та шляхи його удосконалення.

Кваліфікаційна робота представлена на здобуття освітнього ступеня «магістр» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». – Державний університет «Житомирська політехніка», Житомир, 2024.

Дослідження присвячено розвитку теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій з удосконалення бюджетного фінансування вищої освіти в Україні.

Розглянуто підходи до трактування змісту бюджетного фінансування, визначено основні джерела фінансування видатків на вищу освіту в Україні. Проаналізовано структуру і динаміку витрат на освіту протягом 2020-2023 рр. Розроблено практичні рекомендації з перспектив і напрямів удосконалення бюджетного фінансування вищої освіти в Україні.

Ключові слова: бюджетне фінансування, джерела фінансування, видатки на освіту, грантові програми, військовий стан.

Annotation

Chernyshevich E.I. Budgetary financing of higher education and ways to improve it.

The qualification work is presented for obtaining the master's degree in the field of knowledge 07 «Management and administration» specialty 072 «Finance, banking, insurance and the stock market». - Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, 2024.

The study is devoted to the development of theoretical foundations and the development of practical recommendations for improving the budgetary financing of higher education in Ukraine. Approaches to the interpretation of the content of budget financing are considered, the main sources of financing expenses for higher education in Ukraine are determined. The structure and dynamics of education expenses during 2020-2023 were analyzed. Practical recommendations have been developed on the prospects and areas of improvement of budgetary financing of higher education in Ukraine.

Key words: budgetary financing, sources of financing, expenditures on education, grant programs, military status.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	8
1.1. Бюджетне фінансування видатків: принципи, форми і методи	8
1.2. Система фінансування вищої освіти в Україні	16
1.3. Зарубіжний досвід фінансування закладів вищої освіти.....	28
Висновки до 1-го розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	39
2.1. Фінансування освіти України з бюджетів різних рівнів в умовах війни.....	39
2.2. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети.....	50
2.3. Перспективи бюджетного фінансування вищої освіти України	61
Висновки до 2-го розділу.....	70
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На початок повномасштабного вторгнення вища освіта України ще не відновилася від негативних наслідків пандемії COVID-19. Пандемія погіршила показники освітньої діяльності, ще більше проявила існуючі проблеми в системі вищої освіти, а повномасштабна війна призвела до їх поглиблення.

Після початку повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну, вища освіта України зазнала значних втрат. Освітній процес було призупинено, матеріально-технічна база низки університетів пошкоджена або зруйнована унаслідок ракетних обстрілів і загроза подальшої руйнації будівель залишається доволі високою. Учасники освітнього процесу опинилися в різних умовах, часто за межами України або в регіонах, віддалених від зони бойових дій, а деякі все ще перебувають на тимчасово окупованих територіях.

Система вищої освіти в Україні, як і у 2014 році після анексії Криму та початку військових дій на Донбасі, знову стикається з проблемою переміщення закладів освіти на підконтрольні території. Вища освіта опинилася перед непередбачуваними викликами, такими як повна або часткова руйнація закладів вищої освіти, постійна загроза життю і здоров'ю учасників освітнього процесу, загострення проблеми стабільності університетської діяльності та зменшення державного фінансування вищої освіти. Усі ці проблеми підкреслюють необхідність переосмислення ключових пріоритетів розвитку вищої освіти в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни.

На фундаментальному рівні дослідження системи вищої освіти, виклики та напрями відновлення висвітлено у працях багатьох вітчизняних вчених, зокрема, Л. Антонюк, І. Гнибіденка, О. Грішнєвої, О. Гринькевич, Л. Гриневич, І. Дичківської, Л. Ільїч, О. Іляш, Д. Ільницького, І. Каленюк, С. Квіта, В. Кременя, Е. Лібанової, Л. Лісогор, В. Лугового, Д. Лук'яненка, В. Мадзігона, Н. Ничкало, С. Ніколаєнка, О. Овчарук, Л. Оршанського, І. Петрової, Ж. Таланової

та інших. Сьогодні проблема формування теоретичних і практичних підходів до відновлення та трансформації системи вищої освіти є актуальною та потребує пошуку напрямів її вирішення, що і зумовило актуальність теми кваліфікаційної роботи.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій з напрямів визначення пріоритетних завдань розвитку вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- дослідити суть бюджетного фінансування видатків, його принципи, форми і методи;
- вивчити особливості системи фінансування вищої освіти в Україні;
- оцінити зарубіжний досвід фінансування закладів вищої освіти;
- проаналізувати стан фінансування закладів вищої освіти в умовах сучасних викликів;
- розробити практичні рекомендації з перспектив бюджетного фінансування вищої освіти України.

Об'єктом дослідження є видатки на освіту.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти бюджетного фінансування вищої освіти в Україні.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, які ґрунтуються на сучасних теоретико-методологічних підходах, що дало змогу забезпечити досягнення поставленої мети та вирішення сформульованих завдань, зокрема: *аналізу і синтезу* – під час уточнення понятійного апарату; *індукції та дедукції* – для формулювання узагальнень, теоретичних висновків на основі вивченого матеріалу; *логіко-аналітичний* – для окреслення тенденцій розвитку та оцінки сучасного стану бюджетного фінансування вищої освіти в Україні; *узагальнення* – для формулювання висновків і пропозицій.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; матеріали й статистичні дані Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених; ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого наукового питання – обґрунтуванні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій з напрямів визначення пріоритетних завдань розвитку вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. До найвагоміших наукових результатів, які характеризують новизну дослідження та особистий внесок автора, належать такі:

- систематизовано підходи науковців до сутності поняття «бюджетне фінансування» (сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного й безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом.);

- проаналізовано стан фінансування вищої освіти України протягом 2019-2023 р. (вартісні показники зруйнованих і пошкоджених унаслідок війни активів сфери освіти та науки; розподіл видатків на освіту за видами бюджетів; видатки МОН України та обсяг освітньої субвенції), що дало можливість визначити окремі фінансові загрози, які постають перед вітчизняними ЗВО в процесі їхнього функціонування;

- розроблено практичні рекомендації з удосконалення напрямів розвитку вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення (виділено пріоритетні завдання для перетворення вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення на рушійну силу суспільства, здатну забезпечити інноваційний прорив у науково-технологічній, виробничо-економічній та соціально-гуманітарній сферах).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні наукові положення кваліфікаційної роботи можуть бути використані органами законодавчої на виконавчої влади у процесі реалізації своїх повноважень, а також застосовуватися при викладання дисциплін Фінанси, Бюджетна система та Бюджетний менеджмент.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення та результати дослідження доповідалися та опубліковані в матеріалах науково-практичних конференцій («Конференція, присвячена Дню науки», м. Житомир, 13-17 травня 2024 р. та «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу», м. Житомир, 7-8 листопада 2024 р.).

Структура, зміст та обсяги роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і пропозицій, списку використаних літературних джерел. Загальний обсяг роботи складає 72 сторінки машинописного тексту, у тому числі 4 таблиці, 15 рисунків. Список використаної літератури нараховує 76 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

1.1. Бюджетне фінансування видатків: принципи, форми і методи

В умовах ринкових трансформацій бюджетне фінансування є одним із найважливіших регуляторів соціально-економічних процесів у суспільстві. Його метою було і буде забезпечення соціальних та економічних потреб держави відповідно до закріплених за нею у Конституції України функцій, а також вплив на різні напрями розвитку економіки, соціально-культурної сфери, соціального захисту населення.

Роль і значення бюджетного фінансування визначаються моделлю фінансових відносин у суспільстві. Оскільки в Україні за допомогою бюджету розподіляється третина ВВП, можна стверджувати, що бюджетне фінансування займає провідне місце у системі фінансового забезпечення суспільних потреб.

Тому одним з найважливіших завдань сучасної фінансової науки і практики є посилення активного впливу цього виду фінансування на всі без виключення сторони соціально-економічного розвитку [2].

Вітчизняними науковцями в економічній літературі бюджетне фінансування розглядається у широкому та вузькому розумінні. Широке трактування цього фінансування стосується визначення його місця та ролі у регулюванні соціально – економічних процесів.

В. Опарін зазначає, що бюджетне фінансування видатків, “... відбиваючи перерозподіл отриманих державних доходів, відображається у формуванні вторинних, а в окремих випадках, і первинних доходів юридичних і фізичних осіб” [3].

Дійсно, завдяки бюджетному фінансуванню держава регулює найважливіші пропорції, забезпечує функціонування та розвиток економіки,

соціальної сфери, реалізує свої конституційні функції. Тому з боку суспільства цьому явищу приділяється особлива увага.

У вузькому значенні бюджетне фінансування розглядається з боку держави як форма бюджетного механізму, а з боку суб'єктів господарювання – як форма фінансового забезпечення.

У першому випадку, розглядаючи бюджетне фінансування з боку держави, вітчизняні вчені акцентують свою увагу на те, що саме за допомогою цієї форми бюджетного механізму здійснюються видатки бюджетів [2].

Так, наприклад, А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко стверджують, що бюджетне фінансування – це “... форма централізованого виділення з державного бюджету фінансових ресурсів у вигляді безповоротного, безоплатного надання коштів, інвестицій на розвиток економіки, соціально – культурні заходи, оборону та інші громадські потреби” [4].

Подібні визначення даються В. Загорським, О. Вовчак, І. Благуном, І. Чуй [5], та іншими економістами.

Дещо розширене визначення наводить О. Василик: “Бюджетне фінансування – це надання юридичним особам із бюджетів різних рівнів фінансових ресурсів у вигляді безповоротних коштів на розвиток економіки, соціальної сфери, державне управління, оборону тощо” [6]. Автори економічної енциклопедії та економічного енциклопедичного словника трактують бюджетне фінансування як “... надане в безповоротному порядку грошове забезпечення, виділення (асигнування) грошових коштів із державного (місцевого) бюджету на витрати, пов’язані з виконанням державних замовлень, державних програм, утримання державних організацій. Здійснюється у формі виділення грошових коштів (бюджетних асигнувань) за певним призначенням для досягнення загальнодержавних цілей або для покриття витрат галузей, підприємств, які перебувають на повному або частковому державному грошовому забезпеченні” [7; 8].

О. Романенко бюджетним фінансуванням називає процес “... надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом” [9].

Друга група економістів, зокрема, В. Опарін [3], С. Юрій [10], О. Кириленко [11], М. Карлін [12] та інші, розглядають бюджетне фінансування з боку суб'єктів господарювання як елемент їхнього фінансового (грошового) забезпечення. Наприклад, М. Карлін зазначає, що бюджетне фінансування – це “... надання грошового забезпечення підприємствам на видатки, пов'язані із здійсненням державних замовлень, виконання державних програм, утриманням державних і комунальних установ й організацій” [12].

Ми вважаємо такі підходи обґрунтованими. Дійсно, держава за допомогою бюджетного фінансування, як форми бюджетного механізму, забезпечує фінансування всіх заходів, пов'язаних з виконанням своїх функцій. Залежно від оптимального поєднання важелів, інструментів цього механізму, вмілого використання усіх наявних елементів можна досягти відповідного рівня соціально-економічного розвитку суспільства, забезпечити виконання стратегічних завдань. З іншого боку за допомогою бюджетного фінансування як форми фінансового забезпечення, створюються достатні фінансові можливості для функціонування і розвитку конкретних підприємств, організацій, установ, а також задовольняються мінімальні, гарантовані державою матеріальні потреби соціально незахищених громадян [2].

З наведених визначень можна зробити висновок, що бюджетному фінансуванню властиві такі ознаки [2]:

- бюджетне фінансування є однією з найважливіших форм фінансування видатків бюджету;
- його зміст проявляється у безповоротному наданні бюджетних коштів юридичним і фізичним особам;
- надання цих коштів здійснюється на проведення заходів, передбачених бюджетом;
- перелік цих заходів відповідає функціям держави;

– бюджетне фінансування з боку держави є формою бюджетного механізму, а з боку суб'єктів господарювання – однією з форм фінансового забезпечення.

На нашу думку, бюджетне фінансування доцільно розглядати, з одного боку – як об'єктивне економічне поняття, а з іншого – як матеріальне вираження цього поняття [2].

Розглядаючи бюджетні відносини у частині розподілу і використання централізованого фонду грошових коштів держави, ми переконуємося у тому, що ці процеси супроводжуються рухом розподіленої вартості у напрямі держава – суб'єкт отримання. Без таких відносин розподільчі процеси не можуть бути завершеними, що не відповідатиме змісту категорії “державний бюджет”. Отже, це завершення є об'єктивною умовою функціонування державного бюджету як економічної категорії і забезпечується за допомогою бюджетного фінансування.

Таким чином, бюджетне фінансування характеризується об'єктивністю та існує незалежно від бажання суб'єктів відносин. Завдання суб'єктів відносин полягає у пізнанні цього об'єктивного поняття і використання його у практичній діяльності [2].

За умов законодавчого та нормативного оформлення бюджетне фінансування набуває відповідного матеріального вираження. На практиці бюджетне фінансування виступає як процес, дія, елемент бюджетного механізму, форма фінансового забезпечення.

Вивчення літератури, що стосується визначення поняття «бюджетне фінансування», дав можливість виявити значні розбіжності у трактуванні цього поняття, а також зробити висновок про те, що існують два підходи до визначення поняття «бюджетне фінансування»:

- перший базується на сукупності відносин, пов'язаних з розподілом та наданням коштів із бюджету шляхом реалізації безповоротного та безвідплатного їх використання;

- другий підхід передбачає порядок перерахування коштів із бюджету юридичним і фізичним особам.

Таким чином, під бюджетним фінансуванням ми розуміємо сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом [2].

Основою для бюджетного фінансування є затверджений бюджет та бюджетний розпис. Процес бюджетного фінансування здійснюється у встановленому Бюджетним кодексом України порядку органами Державної казначейської служби України.

Для розуміння чіткої і налагодженої організації «бюджетного фінансування», доцільним буде висвітлення його принципів, форм і методів.

Комплексне і взаємопов'язане дослідження питання бюджетного фінансування дало змогу виявити, що передумовою раціональної системи використання бюджетних ресурсів є правильний вибір його принципів. Сучасні процеси в економіці характеризується значним стрибком науково-технічного прогресу, але раціональне забезпечення держави матеріальними, природними і грошовими ресурсами потребує реформування. Саме тому, держава, закладає у бюджеті загальний обсяг фінансування, пріоритети витрат і цільове їх використання [13].

Значною проблемою залишається недодержання принципів «бюджетного фінансування». Це, в першу чергу, може призвести до безсистемного, безконтрольного та нерегулярного використання бюджетних коштів і до важких наслідків, а саме: проблеми з неплатежами, зростанням заборгованості держави щодо фінансування видатків (зарплат, пенсій) тощо [13].

Бюджетне фінансування базується і здійснюється на основі наукових принципів (рис.1.1).

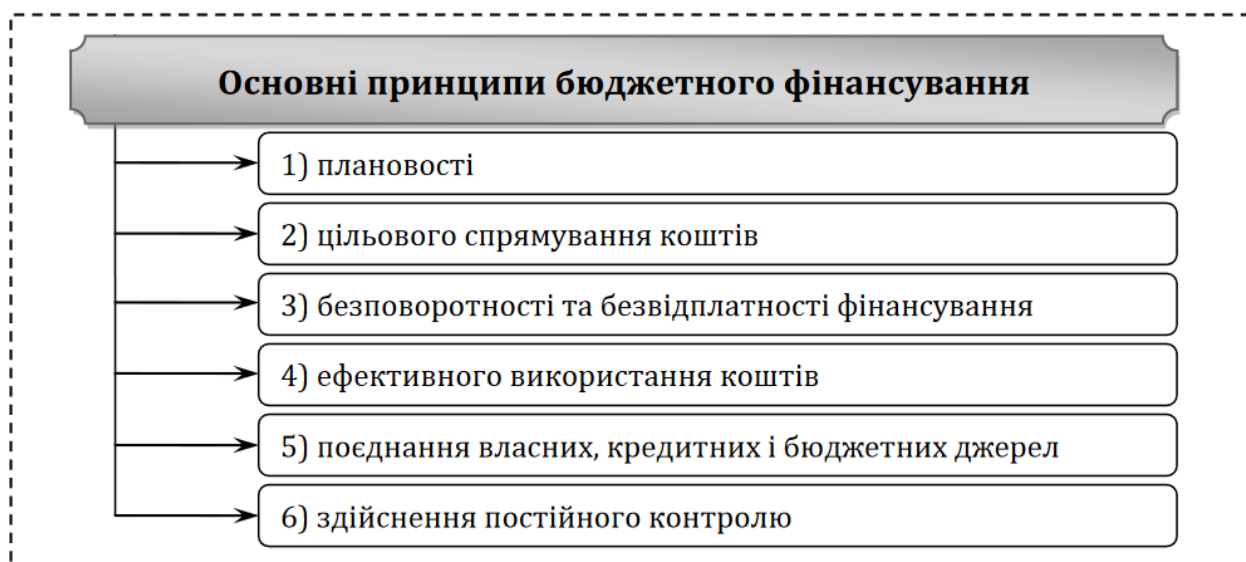

Рис. 1.1. Принципи бюджетного фінансування [1].

Визначені принципи «бюджетного фінансування», на нашу думку, є основними. Їх дотримання в сучасних умовах є складною задачею, але це сприяє зміцненню бюджетної дисципліни та підвищенню ефективності використання бюджетних коштів.

На сьогодні в Україні принципи бюджетного фінансування не відображені в українському законодавстві, тому їх нормативне закріплення є доцільним, що дасть концептуальну основу для вдосконалення правового регулювання правовідносин у бюджеті [13].

Тому, на увагу заслуговує пропозиція українського науковця О.І. Черевка, про віднесення принципів бюджетного фінансування «в окрему статтю Бюджетного Кодексу України, що законодавчо закріпить використання коштів» [14, с. 219].

У теорії та практиці бюджетного фінансування важливе значення має правильний вибір й обґрунтування відповідних його форм. У науковій літературі зустрічаються різні підходи до вирішення цього питання.

Зміни умов господарювання внесли певні зміни у форми бюджетного фінансування, а особливо межі їх застосування. Погоджуємося із українським науковцем В.Г. Дем'янишиним, який під формами бюджетного фінансування

розуміє «способи надання бюджетних коштів на заходи, передбачені у бюджеті відповідно до наукових принципів» [2, с. 172]. Автор висловлює особливості надання грошових коштів юридичним і фізичним особам із бюджету на певні заходи та програми, передбачені в бюджеті.

Проаналізуємо форми «бюджетного фінансування», які виокремлюють вітчизняні науковці в економічній літературі. Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволило згрупувати форми бюджетного фінансування за двома підходами [13]:

- за першим підходом, до форм бюджетного фінансування відносять нетто-бюджет і бруто-бюджет;
- за другим підходом, це: бюджетні інвестиції; бюджетні кредити; кошторисне фінансування; бюджетні трансфери.

Щодо першого підходу. Український науковець Ю.В. Пасічник нетто-бюджет трактує як «форму, що характеризується наданням бюджетних коштів на досить обмежений перелік витрат, який затверджений у бюджеті» [15]. У визначенні увага приділяється обмеженому переліку витрат, до яких відносять поточні видатки та видатки за захищеними статтями. У представленому автором понятті бруто-бюджет «застосовується для підприємств, установ, які повністю фінансуються з бюджету. За цією формою бюджетні асигнування виділяються на всі види витрат, які забезпечують як поточну діяльність, так і розширене виробництво, в залежності від специфіки підприємства та установи» [15]. Відзначимо, що головною особливістю цієї форми фінансування є забезпечення без виключення усіх витрат як поточних, так і капітальних.

Відповідно до другого підходу науковці визначають форми бюджетного фінансування, що зображено на рисунку 1.2.

На наш погляд, саме другий підхід щодо використання форм бюджетного фінансування є оптимальним і відповідає потребам економіки. Враховуючи постійні зміни в економіці та науково-технічний прогрес, виникає потреба у розробці нових форм і вдосконаленні існуючих. Перспективами розвитку

кожної представленої форми повинні стати цілі, досягнення яких має становити забезпечення повноцінного існування держави [13].

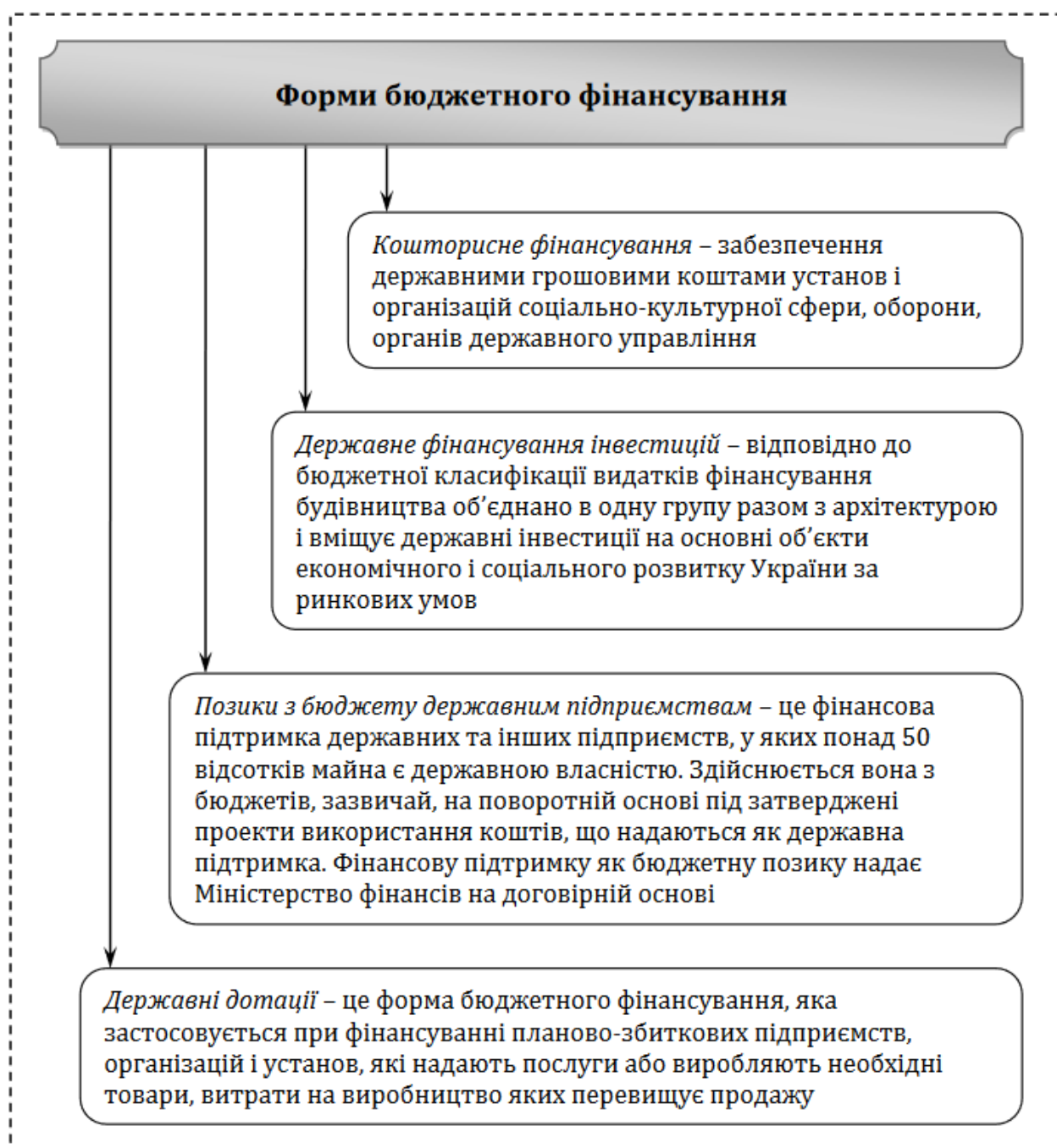

Рис. 1.2. Форми бюджетного фінансування [1].

Форми бюджетного фінансування визначаються економічними умовами, із змінами яких змінюються як форми бюджетного фінансування, так і їх застосування.

Форми бюджетного фінансування, які обумовлені загальними цілями, у подальшому повинні удосконалюватись, щоб повніше відповідати потребам розвитку ринкової економіки. Їх удосконалення, з одного боку, повинно провадитись у напрямі посилення стимулявальних факторів певних форм фінансування, а з другого – шляхом запровадження нових методів надання бюджетних коштів.

Науковці зазначають, що від вибору консервативного методу в значній мірі залежить ефективність бюджетного фінансування.

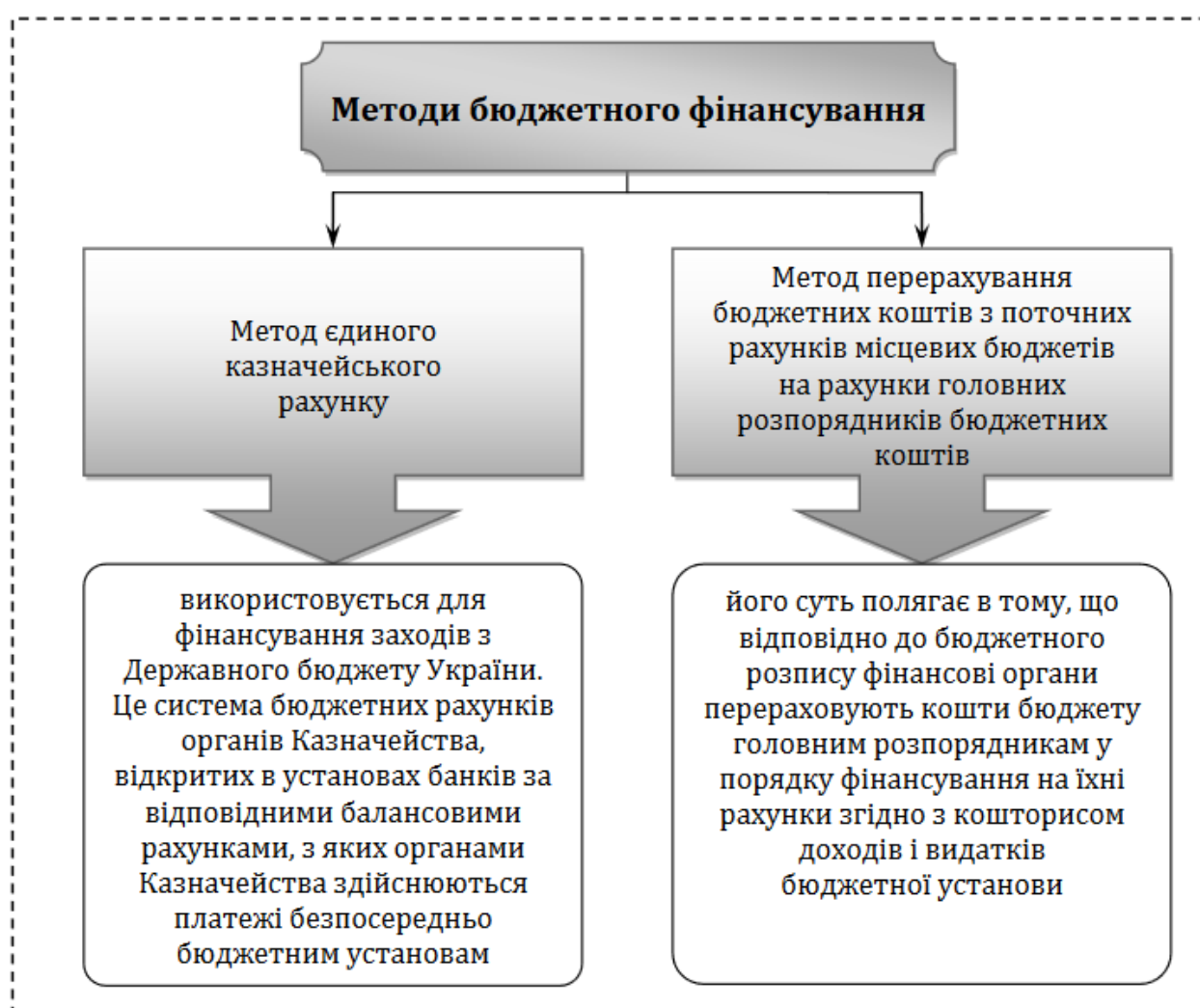

Рис.1.3. Методи бюджетного фінансування [1].

Безальтернативним є те, що правильність вибору методу бюджетного фінансування сприяє забезпеченню держави грошовими коштами протягом

бюджетного періоду, а їх використання – досягненню запланованих результатів. Відзначимо, що етапи соціально-економічного розвитку країни характеризуються використанням різних методів бюджетного фінансування, що обумовлено особливостями їх застосування на різних ланках бюджетної системи. Пропонуємо під методами бюджетного фінансування розуміти сукупність послідовних кроків здійснення видатків з бюджету для забезпечення діяльності підприємств, установ та організацій [13].

Аналіз наукової літератури з часів набуття незалежності України засвідчує існування двох методів бюджетного фінансування (див. рис.1.3).

До них відносять: відкриття кредитів і перерахування коштів з рахунків бюджету на рахунки розпорядників. Застосування цих методів щодо Державного бюджету і місцевих бюджетів в Україні пов'язане з організацією виконання бюджету на різних ланках.

Особливості бюджетного фінансування наведено на рисунку 1.4.

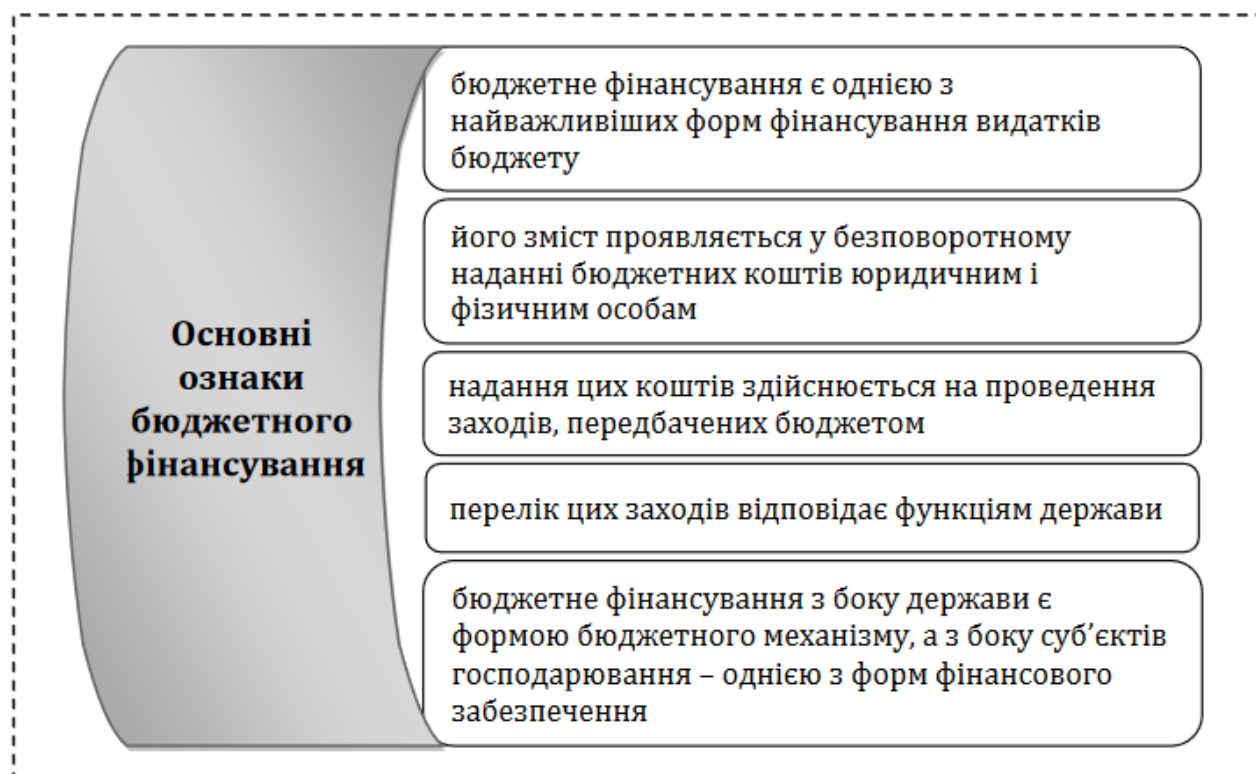

Рис.1.4. Особливості бюджетного фінансування [1].

Особливості бюджетного фінансування в сучасних умовах пов'язані із реалізацією засад бюджетної реформи, розробкою основних напрямів конституційної реформи та трансформацію соціально-економічних процесів у суспільстві [2].

1.2. Система фінансування вищої освіти в Україні

Особливої уваги заслуговує система фінансування вищої освіти, яка забезпечує розвиток як галузі, так і економіки [17].

Основною вимогою до вищої освіти в сучасних умовах є приведення її у відповідність із вимогами часу та потребами ринку праці. Достатній рівень фінансування вищої освіти сприяє її ефективному розвитку, що знаходить відображення у соціальному та економічному розвитку суспільства.

Фінанси вищої освіти будемо трактувати як економічні відносини щодо формування, розподілу й використання різноманітних фондів фінансових ресурсів у галузі вищої освіти. У результаті дії даних відносин виникають фонди фінансових ресурсів, які спрямовані на забезпечення нормального функціонування та розвитку системи вищої освіти [18].

Фінансування вищої освіти є складним і багатогранним процесом, який здійснюється на таких принципах, як [17]:

- цілеспрямованість, який полягає у тому, що фінансування вищої освіти здійснюється на основі певних цілей і завдань, які повинні бути досягнені протягом певного періоду;
- самостійність – вищі навчальні заклади й установи є академічно і фінансово автономними;
- цільове використання – кошти використовуються тільки на певні цілі, визначені планами і програмами;
- збалансованість – витрати ЗВО повинні відповідати його доходам;

- ефективність і результативність – отримання максимальних результатів за мінімального використання ресурсів;
- обґрунтованість – фінансування ЗВО здійснюється на основі певних показників: кількості студентів, викладачів тощо;
- диверсифікація та єдність фінансування, що зумовлені неможливістю держави забезпечити рівний доступ до вищої освіти всім бажаючим, тому поряд із державним фінансуванням з'явилося недержавне, що включає фінансування корпоративним сектором, благодійні внески і подарунки та плату за навчання.

В Україні дані принципи повною мірою не реалізуються на практиці, хоча вони прописані в законодавстві. Щодо цілеспрямованості, то фінансування ЗВО здійснюється відповідно до кошторису, а цілі та завдання, які повинні визначатися у бюджетних програмах, на практиці є дуже простими і пов'язані з підготовкою певної чисельності студентів. Щодо самостійності закладів вищої освіти, то і організаційна, і фінансова автономія дуже обмежена, особливо остання, оскільки університети є бюджетними установами, які витрачають кошти за конкретними планами, не можуть брати позики та навіть власні кошти повинні витратити за затвердженими у кошторисі статтями [17].

Ефективність та результативність фінансування вищої освіти на практиці теж не реалізується, оскільки немає ні конкретних цілей перед ЗВО, ні показників, за якими б їх можна було оцінити. Обґрунтованість вартості підготовки фахівця, яку визначає університет і подає до відповідного центрального органу, дуже різниться. Наприклад, вартість підготовки бакалаврів із права та економіки, що готує Мінкультури, вдвічі вища, ніж у Міносвіти. Диверсифікація фінансування вищої освіти представлена контрактним навчанням, навіть бюджетна програма з кредитування здобуття вищої освіти в Україні закрыта [17].

Система фінансування вищої освіти відіграє важливу роль у забезпеченні її ефективного функціонування. Систему фінансування вищої освіти можна трактувати як сукупність методів, форм та джерел фінансування, що

забезпечують функціонування й ефективний розвиток вищої освіти для досягнення економічного і суспільного добробуту.

Формування джерел фінансування вищої освіти може здійснюватися двома методами: безповоротним, або прямим (метод фінансування), і поворотним (метод кредитування) [19].

Безповоротний метод фінансування означає передачу вищим навчальним закладам фінансових ресурсів на поточні й капітальні витрати у порядку прямого їх виділення та без подальшого повернення. У такому порядку використовуються такі джерела фінансування, як бюджетні асигнування, власні надходження вишів (плата за навчання та інші послуги), гранти тощо [19].

Безповоротний метод фінансування є найстарішим і використовується сотні років для покриття витрат на вищу освіту та освіту загалом. В економічній літературі в межах методу фінансування виділяють дві форми його реалізації – державне і недержавне, або приватне.

Фінансування вищої освіти державою має чітке економічне підґрунтя:

1) поряд із приватними вигодами від фінансування вищої освіти виникають і суспільні. Суттєвий вплив на підвищення продуктивності праці здійснює висококваліфікована робоча сила, що, своєю чергою, сприяє підвищенню економічних показників та добробуту країни;

2) розширення доступу до вищої освіти та її масовізація можуть призвести до економії фінансування на масштабах діяльності;

3) недостатня поінформованість споживачів про якість і вартість освітніх послуг породжує нераціональні рішення щодо освіти та її впливу на майбутнє [20].

Державне фінансування вищої освіти повністю або частково використовується в кожній країні. Це одна з найбільш розповсюджених і досліджуваних форм. На практиці його реалізація здійснюється певними методами і формами.

До методів державного фінансування вищої освіти відносять [17]:

– ситуативне фінансування (на рівні минулого року);

- нормативне фінансування (з урахуванням нормативів);
- за результатами діяльності (на основі певних результатів).

Форми державного фінансування поділяють на [17]:

- пряме фінансування, додаткове фінансування за категоріальними програмами (підтримка обдарованої молоді, малозабезпечених верств, осіб з обмеженими можливостями тощо);
- додаткові асигнування за результатами діяльності (кількість випускників із відзнакою, скорочення норми вибуття тощо);
- виділення матеріальних ресурсів (наприклад, по лінії міжнародної технічної допомоги);
- надання пільг тощо.

Узагальнену систему фінансування вищої освіти зображено на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Система фінансування вищої освіти [17].

Отже, система фінансування вищої освіти являє собою сукупність джерел фінансування та організаційних форм і методів його здійснення. Необхідною умовою розвитку вищої освіти є її достатнє фінансове забезпечення, для чого необхідною є диверсифікація джерел фінансування вищої освіти, форм та методів їх мобілізації. Розвиток суспільства не стоїть на місці і відкриває нові можливості залучення фінансових ресурсів через розвиток технологій та філантропства [17].

Фінансування вищої освіти в Україні є важливим аспектом розвитку національної науки, інноваційного потенціалу та соціально-економічного прогресу країни.

Забезпечення сталого фінансування ЗВО є ключовим фактором у забезпеченні доступу до якісної освіти та здійсненні наукових досліджень, що сприяють розвитку суспільства та економіки [21].

Законодавство України про освіту ґрунтується на Конституції України та складається із цього Закону, спеціальних законів, інших актів законодавства у сфері освіти і науки та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку [33].

Здійснення фінансової діяльності закладами вищої освіти регулюється Конституцією України [28], Законами України, Постановами Кабінету Міністрів України, Кодексами, Наказами Міністерства освіти і науки України. Зокрема, Законом України «Про освіту» [33], Законом України «Про вищу освіту» [32], Закони України про бюджет України, Бюджетним кодексом України [30], Господарським кодексом України [27], Податковим кодексом України [31], Цивільним кодексом України [21], постанова «Про деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів» [22], постанова «Про питання власних надходжень державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ та закладів культури» [23], постанова «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» [25], постанова «Про порядок надання цільових

пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти» [26], наказ «Про затвердження деяких нормативно-правових актів з питань прийому на навчання до закладів вищої освіти» [24] тощо.

Основними суб'єктами механізму фінансового контролю за розподілом бюджетних коштів залежно від результатів наукової діяльності ЗВО, є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України, в т.ч. Міністерство освіти і науки України та інші міністерства, у підпорядкуванні яких знаходяться ЗВО; органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти; органи громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки, в т.ч. міжнародні та вітчизняні організації, які складають рейтинги ЗВО [34].

Відповідно до Закону України «Про освіту» [33] визначено зміст категорії «автономія», що трактується як право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності в ухваленні рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових та інших питань діяльності, що провадиться в порядку та межах, визначених законом (ст. 1 п. 1, ст. 23).

У ст. 3 п. 3 визначено, що «право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видів, у тому числі шляхом здобуття ... вищої освіти». Щодо права здобувачів на безоплатну освіту у цьому Законі вказано, що фінансування здійснюється у встановленому законодавством порядку за рахунок фінансування з державного та/або місцевого бюджетів (ст. 4 п. 2).

Законом встановлено організаційно-правовий статус закладів освіти та визначено, що «юридична особа має статус закладу освіти, якщо основним видом її діяльності є освітня діяльність», а також окреслено статус закладів освіти як суб'єкту господарювання: «бюджетна установа; неприбутковий заклад освіти; прибутковий заклад освіти». Визначено наступні форми власності закладу освіти: державна, комунальна, приватна чи корпоративна (ст.

22 п. 1, 2, 3). У п. 29 визначено функції наглядової (підкувальної) ради закладу освіти: «вирішення перспективних завдань його розвитку, залучення фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійснення контролю за їх використанням, ефективній взаємодії закладу освіти з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, науковою громадськістю, громадськими організаціями, юридичними та фізичними особами». До прав наглядової (підкувальної) ради визначено участь у визначенні стратегії розвитку закладу освіти, контроль виконання зазначеної стратегії; сприяння залученню додаткових джерел фінансування.

Відповідно до ст. 56 Закону підкреслено надання державних гарантій здобувачам освіти. Зокрема, здобувачі ... вищої освіти можуть забезпечуватися фінансовою державною підтримкою, пільговим кредитуванням, гарантіями для отримання кредитів, частковою компенсацією відсоткових ставок за кредитами. Згідно зі ст. 64 до повноважень Центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки належить формування пропозицій щодо обсягів освітніх субвенцій, державного фінансування ... вищої освіти та стипендійного фонду, а також розподіл освітніх субвенцій та державне фінансування ... вищої освіти та стипендійний фонд закладів освіти, що перебувають у сфері його управління. Визначено обов'язки держави щодо фінансування системи освіти: «Держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % валового внутрішнього продукту за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством» (ст. 78 п. 1).

Щодо джерел фінансування закладів, установ і організацій системи освіти визначено, що воно здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших джерел, що не заборонені законодавством. Перелік платних освітніх послуг та інших послуг визначається Кабінетом Міністрів України, а засновники закладів освіти мають право затверджувати переліки платних освітніх та інших послуг, що не увійшли до зазначеного переліку (ст.78, п.2, 3). В ст.78. п.1 визначено джерела фінансування суб'єктів освітньої діяльності

відповідно до законодавства: державний бюджет; місцеві бюджети; плата за надання освітніх та інших послуг відповідно до укладених договорів; плата за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, виконані на замовлення підприємств, установ, організацій, інших юридичних та фізичних осіб; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; гранти вітчизняних і міжнародних організацій; дивіденди від цінних паперів, відсотки від депозитів і розміщення коштів спеціального фонду на поточних рахунках банків державного сектору; добровільні внески у вигляді коштів, матеріальних цінностей, нематеріальних активів, одержаних від підприємств, установ, організацій, фізичних осіб; інші джерела, не заборонені законодавством [33].

Законом окреслені права державних і комунальних закладів освіти, щодо розміщення власних надходжень на поточних рахунках, тимчасово вільні кошти – на депозитах у банках державного сектору, а також самостійно розпоряджатися надходженнями від зазначених коштів з метою провадження діяльності, передбаченої установчими документами (ст. 78, п. 12).

Відповідно до ст. 79 здійснення фінансування освіти відбувається через надання субвенцій та регулюються Бюджетним кодексом України [30] та законами про Державний бюджет України на обраний рік. Цим законом визначено, що здобувачі освіти здійснюють оплату за освітні послуги, яку встановлює суб'єкт освітньої діяльності, у гривні, для нерезидентів України плата може встановлюватися в іноземній валюті. Фінансові відносини між здобувачем освіти (та/або юридичною чи фізичною особою, яка здійснює оплату) та суб'єктом освітньої діяльності визначаються договором. (ст. 79 п. 3, 5, 6).

Законом визначено правові засади державно-приватного партнерства (далі – ДПП) у сфері освіти і науки, що здійснюється на основі договорів між органами державної влади та приватними партнерами, які укладаються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Фінансування ДПП у сфері освіти може здійснюватися за рахунок: фінансових ресурсів приватного

партнера; фінансових ресурсів, запозичених в установленому порядку; коштів державного та місцевих бюджетів; інших джерел, не заборонених законодавством (ст. 81 п. 4).

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості в ухваленні рішень [24].

В документі також визначено, що джерелами фінансування комунальних ВНЗ є кошти місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України [26] та інших джерел, не заборонених законодавством. Здійснення фінансування ПВНЗ здійснюється їх засновниками та з інших джерел, не заборонених законодавством [24].

Основними показниками визначення стану фінансування вищої освіти є:

- частка державних видатків в загальному обсязі державних видатків;
- частка державних видатків в загальному обсязі державних видатків на освіту;
- частка державних видатків у валовому національному продукті;
- сума державних видатків з розрахунку на одного студента.

В цілому розподіл видатків на вищу освіту за видами бюджету регламентується Бюджетним кодексом України [30]. Бюджетні видатки на освіту – основне джерело фінансування освіти в Україні, а система розподілу видатків є деталізацією розподілу між різними рівнями освіти.

Модель фінансування вищої освіти в Україні в основному передбачає поєднання державного фінансування, плати за навчання та інших джерел. Українські ЗВО отримують державне фінансування для покриття різноманітних операційних та освітніх витрат. Це фінансування призначене для підтримки

основних функцій університетів, включаючи зарплати викладачів, підтримку інфраструктури та академічні програми [39].

В Україні існують як державні, так і приватні ЗВО. Державні університети отримують державне фінансування, яке останніми роками має тенденцію до скорочення, відтак змушені все ширше вводити плату за навчання, що не робить освіту доступнішою для ширшого кола студентів. З іншого боку, приватні університети більше покладаються на плату за навчання як джерело доходу. Крім того, українські університети мають право брати участь у конкурсі на дослідницькі гранти та проекти, що фінансуються як вітчизняними, так і міжнародними організаціями, зокрема державними установами, неурядовими організаціями та європейськими дослідницькими програмами. Ці гранти можуть підтримувати дослідницьку діяльність та розвиток інфраструктури [40].

Так же як і в країнах Євросоюзу, студентам в Україні доступні різні програми фінансової допомоги, зокрема стипендії, гранти та позики. Ці програми спрямовані на підтримку студентів, які стикаються з фінансовими перешкодами для отримання вищої освіти. Стипендії можуть ґрунтуватися на академічних заслугах, фінансових потребах або інших критеріях [39].

Фінансування освіти є одним з ключових факторів, які забезпечують сталий розвиток економіки країни. Освіченість населення, яке володіє новітніми знаннями та навичками, є необхідною умовою для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку. Інвестиції в освіту дозволяють суттєво покращити якість та доступність освіти, що забезпечує підвищення рівня знань та навичок населення, а це, в свою чергу, забезпечує зростання продуктивності праці та покращення якості виробництва. Крім того, фінансування освіти дозволяє підтримувати наукові дослідження та інновації, що є основою для розвитку нових технологій та виробничих процесів. Також важливо зазначити, що фінансування освіти сприяє зменшенню рівня безробіття та соціальних нерівностей, оскільки

забезпечує можливість отримання якісної освіти та підвищення рівня кваліфікації для широкого кола населення.

Отже, фінансування освіти є важливою запорукою сталого розвитку економіки та суспільства в цілому. Інвестування в освіту дозволяє покращити якість життя населення та забезпечити стале економічне зростання країни в довгостроковій перспективі [16].

1.3. Зарубіжний досвід фінансування закладів вищої освіти

Вища освіта є двигуном інновацій, економічного зростання та соціального прогресу. Для більшості здобувачів вищої освіти, які мають досвід успішного навчання в ЗВО, доступ до високоякісної післядипломної освіти залишається найважливішою інвестицією, яку вони можуть зробити. Університети витрачають певну суму на кожного студента на надання освітніх послуг. Зміни в цій вартості є найважливішою рушійною силою навчання протягом тривалого періоду часу.

Болонська декларація, підписана в 1999 році, започаткувала Болонський процес, метою якого було створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) з більшою сумісністю та співпрацею між європейськими країнами у сфері вищої освіти. Хоча основна увага Болонського процесу була зосереджена на академічних реформах, таких як запровадження системи трьох циклів ступенів (ступені бакалавра, магістра та доктора) та використання Європейської системи трансферу і накопичення кредитів (ECTS), він опосередковано вплинув на фінансовий менеджмент в університетах. У рамках Болонського процесу університети часто ставали більш підзвітними щодо виконання національних і міжнародних стандартів, а також – більш прозорими у аспекті управління фінансами, оскільки мали суворо звітувати про свою діяльність та результати. Вплив Болонського процесу на управління фінансами університетів відрізнявся як у межах кожної країни, так кожного ЗВО. Конкретні фінансові наслідки

залежали від рівня готовності окремих закладів, існуючих моделей фінансування та ступеня прийняття у певній країні Болонські реформи [19].

Загалом, незважаючи на те, що Болонська декларація в першу чергу зосереджена на академічних реформах, її вплив на європейський стандарт вищої освіти опосередковано призвів до фінансових коригувань і змін у способах управління університетами своїми ресурсами для адаптації до мінливого освітнього середовища.

Фінансування вищої освіти в країнах Європейського Союзу (ЄС) може значно відрізнятися від однієї країни до іншої, оскільки кожна із них має власну освітню політику та механізми фінансування.

Серед найбільш поширених джерел фінансування вищої освіти в країнах ЄС виокремлюють такі [41; 42; 43;44]:

1) Державне фінансування: у багатьох країнах ЄС ЗВО отримують значну частину фінансування від уряду. Це фінансування може покрити широкий діапазон витрат, включаючи зарплати викладачів, підтримку інфраструктури та академічні програми. Деякі країни мають більш централізовану та державно фінансовану систему вищої освіти, тоді як інші можуть мати поєднання державних і приватних закладів та відповідно джерел фінансування. Наприклад, в Німеччині введена безкоштовна освіта для бакалаврів та магістрів в багатьох ЗВО.

2) Плата за навчання студентів: плата за програми вищої освіти є ще одним джерелом фінансування в ЄС. Проте існують значні відмінності для різних суб'єктів освітнього процесу. У деяких країнах плата за навчання для місцевих студентів низька або взагалі відсутня, тоді як в інших стягується плата від помірної до високої. Так, у багатьох країнах ЄС плата за навчання для іноземних студентів зазвичай вища, ніж для місцевих студентів. Наприклад, у Швеції були введені платежі для студентів із-за кордону, але для студентів із ЄС навчання залишаються безкоштовними (на освітніх рівнях бакалавра і магістра), а в Великій Британії навпаки, введені максимальні платежі для британських студентів.

3) Дослідницькі гранти та контракти: практичні всі університети в ЄС займаються дослідницькою діяльністю, відтак, можуть отримати фінансування через конкурсні дослідницькі гранти та контракти. Це фінансування може надходити як з державних, так і з приватних джерел, включаючи державні установи, галузеві партнерства та міжнародні організації.

4) Студентські позики та фінансова допомога: деякі країни ЄС пропонують програми фінансової допомоги та студентські позики, щоб допомогти студентам покрити витрати на вищу освіту. Ці програми можуть надавати позики на вигідних умовах, стипендії чи гранти на основі фінансових потреб або академічних заслуг. Так, наприклад, в Ірландії були проведені реформи щодо доступності фінансової підтримки для студентів.

5) Приватне фінансування: у деяких країнах ЄС існують приватні університети та коледжі, які можуть покладатися на плату за навчання, пожертви випускників і благодійників та інші приватні джерела фінансування. Приватні університети часто мають більшу автономію у встановленні плати за навчання та вибору моделі фінансування.

6) Програми Європейського Союзу: ЄС забезпечує фінансування вищої освіти та досліджень через різні програми, такі як Horizon Europe, Erasmus+ та Європейські структурні та інвестиційні фонди. Ці програми підтримують наукове співробітництво, мобільність студентів та розвиток освітньої інфраструктури.

7) Фінансування регіональних та місцевих органів влади: на додаток до державного фінансування, деякі регіони та муніципалітети в країнах ЄС можуть брати участь у фінансуванні ЗВО, розташованих у межах їхньої юрисдикції.

8) Пожертви та фонди: деякі ЗВО в ЄС можуть отримати вигоду від пожертвувань і благодійних фондів, які надають фінансову підтримку для виплати стипендій і реалізації дослідницьких проектів.

Зміни у фінансуванні ЗВО в країнах ЄС можуть бути пов'язані з бюджетними обмеженнями, змінами урядових політик, потребами ринку праці

та іншими факторами. Так, в Іспанії були впроваджені обмеження на видачу стипендій та інших форм фінансування для студентів; Греція зазнала скорочення фінансування вищої освіти через фінансову кризу. Крім того, політика та програми ЄС можуть впливати на фінансування вищої освіти в певному регіоні. Отже, форми фінансування вищої освіти в ЄС різноманітні і можуть змінюватися залежно від національної політики та політики на рівні ЄС [39].

Зарубіжний досвід державного фінансування вищої освіти дає змогу виділити такі моделі:

1) Фінансування за результатами. Виділення коштів відповідно до даної моделі відбувається за результатами роботи вищих навчальних закладів – безпосередніх (якості та обсягу наданих освітніх послуг) та кінцевих (соціально-економічного ефекту від здобуття освіти: кар'єрного зростання випускників, їхніх доходів, задоволеність роботодавців). Для даної моделі характерною є фінансова та адміністративна автономія ЗВО, проте Центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ) у даній галузі здійснює постійний моніторинг якості освіти. Переваги даної моделі полягають у підвищенні ефективності роботи системи вищої освіти, скороченні вартості підготовки фахівців, ефективній роботі ЗВО та високому рівні підготовки випускників. Поряд із перевагами є й певні недоліки даної системи, які пов'язані з державною політикою у сфері вищої освіти: відсутність відбору абітурієнтів під час вступу та високий рівень підтримки студентів, що може призводити до кращого рівня студента, ніж випускника, що змушує студента довше залишатися в університеті [19].

Взагалі, визначення «найкращої» моделі фінансування вищої освіти є складним і залежним від контексту питань, на яке немає однозначної відповіді. Вибір моделі фінансування повинен узгоджуватися з освітніми цілями країни, економічними обставинами та суспільними цінностями. У різних країнах використовуються різні моделі фінансування, кожна з яких має свої переваги та недоліки (рис. 1.6).

Державне фінансування	
<i>переваги</i>	<i>недоліки</i>
забезпечує рівний доступ до вищої освіти незалежно від матеріального становища студентів. Зменшує тягар студентської заборгованості. Заохочує вищий рівень зарахування	накладає значний фінансовий тягар на Уряди. Може призвести до обмеження можливостей установ. Може не повністю покривати витрати на якісну освіту
Приватне фінансування	
<i>переваги</i>	<i>недоліки</i>
забезпечує автономію та фінансову стійкість університетів. Заохочує конкуренцію та інновації. Дозволяє диференціювати плату за навчання	може призвести до високої плати за навчання та студентської заборгованості. Може призвести до нерівності в доступі. Якість і підзвітність необхідно ретельно контролювати
Змішане фінансування	
<i>переваги</i>	<i>недоліки</i>
поєднує елементи багатьох моделей фінансування, щоб збалансувати доступ, якість і сталість. Може адаптуватися до мінливих економічних і соціальних умов	вимагає ретельного проектування та управління. Складність може бути проблемою в реалізації

Рис. 1.6. Переваги та недоліки фінансування вищої освіти в залежності від моделі фінансування [39].

За всіх моделей фінансування ЗВО використовуються бюджетні та позабюджетні джерела фінансування. Водночас, внутрішній зміст, джерела, умови, принципи формування та розподілу мають кардинальну відмінність. Перша та друга модель характерна для початку проведення перетворень та періоду переходу на Болонську систему; вони формувалися в умовах проведення експериментів та проб, тому не відображають підсумки впровадження нового підходу до менеджменту вищої школи з позиції гармонійного поєднання навчального, наукового, організаційного потенціалу ЗВО та преференцій з боку держави компаніям, що беруть участь у його розвитку [39].

Виділяють різноманітні схеми фінансування вищої освіти на основі результатів діяльності:

– державні гранти, що надаються на основі чисельності студентів та сприяють більшому прийому вищими навчальними закладами. Проте при

цьому кількісному зростанні не спостерігається якісного, щоб проявлялося у вищому та якіснішому рівні підготовки випускників;

- державні гранти на студента, диференційовані за програмами. Держава визначає норму фінансування на одного студента за програмами залежно від їх складності, проте часто використовує це для збільшення фахівців певної спеціальності, що є необхідними для економіки через установлення на них вищої норми фінансування. Також таким чином можна сприяти залученню у ЗВО пільгових категорій із неблагополучних груп населення;

- додаткові гранти для вищих навчальних закладів, що надаються за результатами якісної підготовки випускників, найбільш успішні випускники. Проте без єдиної державної системи оцінювання знань випускників визначення фінансування є досить суперечливим;

- додаткові гранти за працевлаштованих випускників або тих, які пропрацювали 6-12 місяців. Проте такі схеми використовуються вкрай рідко, ефективними вони залишаються для програм із перепідготовки безробітних, які повинні бути прив'язані до працевлаштування [36].

2) Фінансування за видатками. На відміну від попередньої моделі, де обсяги фінансування визначаються на основі вихідних показників, у цій моделі використовуються вхідні показники системи вищої освіти.

Практичне використання даної моделі базується на трьох підходах:

- 1) сутність першого полягає у розподілі бюджету за різними групами витрат (заробітна плата, обладнання, комунальні послуги, реконструкція тощо);

- 2) особливість другого підходу полягає у розподілі бюджету за центрами вартості (факультет, конкретна освітня програма тощо);

- 3) третій підхід характеризується розподілом бюджету відповідно до видів діяльності – на освітню та дослідницьку діяльність.

В Україні використовується саме фінансування вищої освіти за видатками, відповідно до якого обсяг фінансування визначається на основі чисельності прийнятих студентів та приблизній вартості їх підготовки. Сьогодні все частіше використовується альтернативний до визначення вартості підготовки фахівців

державою метод формування ціни підготовки студентів на ринку згідно з конкуренцією між ЗВО, де перевага надаватиметься тому, хто запропонує кращу якість підготовки за меншу вартість.

3) Договірне фінансування. Сутність даної моделі полягає у фінансуванні вищих навчальних закладів на основі договорів між вищими навчальними закладами та державними органами влади, що за це відповідають. У межах даної моделі існує три варіації її практичної реалізації:

- наростаючий бюджет, який, по суті, полягає у фінансуванні від досягнутого та збільшенні обсягу фінансування порівняно з попереднім роком без прив'язки до змін індексу цін та інфляції;

- угода *ad hoc*, відповідно до якої формування бюджету здійснюється на основі політичного впливу представників вищого навчального закладу, що свідчить про несправедливе і необґрунтоване фінансування вищих навчальних закладів;

- договір із фіксованим доходом, суть якого полягає у встановленні державою фіксованого відсотку від національного доходу, що спрямовується на фінансування вищих навчальних закладів. Традиційно визначається і джерело, з якого буде здійснюватися фінансування, тобто визначається маркірований податок [20].

Протягом останнього часу в багатьох країнах спостерігається тенденція до зменшення обсягів фінансування вищої освіти за рахунок державних коштів, що й зумовлює пошук вищими навчальними закладами нових джерел фінансування, перспективним з яких є корпоративне фінансування, яке базується на взаємодії вищої освіти та бізнесу у формі соціального партнерства. Спільна наукова й освітня діяльність є вигідною для обох сторін, адже кожна з них отримує конкретну і цілком відчутну вигоду [17]:

- по-перше, ЗВО отримує гарантоване оплачуване замовлення на підготовку спеціалістів;

- по-друге, відбувається обмін знаннями й уміннями між спеціалістами підприємств та викладачами ЗВО;

- по-третє, випускникам гарантується працевлаштування з можливостями кар'єрного росту; по-четверте, підприємство замовник отримує можливість на базі ЗВО готувати висококваліфікованих кадрів, що найбільш відповідають його запитам.

Взаємодія ЗВО та підприємств здійснюється за кордоном у таких основних формах [37;38]:

1. Постійний контакт університету з ринком праці для відслідковування його потреб і змін (США).

2. Урахування потреб промисловості під час розроблення навчальних планів. Постійне оновлення знань і вмінь спеціалістів унаслідок їх старіння (Італія, Франція).

3. Професіоналізація освіти; скорочення спеціальностей у рамках багатoproфільного навчання (Німеччина, Франція, Китай).

4. Оцінка успішності навчальних програм у підготовці випускників до майбутнього життя (США).

5. Розвиток партнерських зв'язків «ліцей – коледж – підприємство», що включає у себе: організацію стажувань на підприємстві; внесок підприємств у модернізацію навчального обладнання; участь професіоналів у процесі навчання (Франція).

6. Програми спільної підготовки спеціалістами ЗВО та компаніями (США, Німеччина).

7. Участь професіоналів галузі в управлінні ліцеями (Франція) та ін.

Наступним є поворотний метод фінансування вишів, що передбачає залучення ними коштів відповідно до принципів поверненості, платності, строковості та цільового використання у формі кредитів.

Освітній кредит не є виключно фінансовим інструментом, оскільки має соціальний характер, тому його варто розглядати з двох позицій:

– по-перше, як різновид споживчого кредиту, що надається з метою здобуття вищої освіти відповідно до вибраної сфери;

– по-друге, як інвестиції в людський капітал, що окупаються через заробітну плату, яку отримує позичальник.

Однією з форм фінансування вищої освіти є купівля освітніх послуг державою у вищого навчального закладу для певних цілей. Дана модель передусім орієнтована на ринок. Держава проводить конкурси на підготовку спеціалістів, в яких приймають участь ЗВО. Державне замовлення отримує той виш, освітні послуги якого найбільше відповідають вимогам конкурсу, а витрати на підготовку оптимальні та відповідають критеріям ефективності. Відмінність від попередньої форми полягає у конкурсному розподілі коштів між університетами і можливостями оптимізації та скорочення витрат держави на вищу освіту. В Україні фінансування вищої освіти здійснюється саме цією формою фінансування за допомогою державного замовлення, яке розподіляється між закладами вищої освіти у розрізі спеціальностей. Проте даний механізм не можна назвати об'єктивним чи достатньо прозорим, оскільки місця не завжди розподіляються справедливо.

Наступною формою фінансування вищої освіти є блок-гранти, які являють собою блочну субсидію, яка зазвичай об'єднує низку субсидій, які надаються закладу вищої освіти з правом самостійного розпорядження коштами гранту. По-суті, це субсидія з бюджету, яка зазвичай складається з кількох блоків (на забезпечення освітньої, дослідницької діяльності і т. д.), однак у зв'язку з розширенням автономності вищих навчальних закладів передбачає самостійний розподіл гранту всередині університету [17].

Для досягнення ефективності фінансування вищої освіти повинне ґрунтуватися на цілях та результатах діяльності закладів вищої освіти, саме тому європейські держави здійснюють фінансування останніх не лише на основі формул, а й з визначенням певних результатів та цілей діяльності. Однак, обмеженість можливостей державного фінансування вищої освіти, змушує не лише до їх ефективного та раціонального використання, а й до пошуку альтернативних джерел фінансування, які на сьогодні активно використовуються іноземними університетами [45].

Висновки до 1-го розділу

Дослідивши теоретичні основи бюджетного фінансування вищої освіти і України дійшли наступних висновків.

1. Бюджетне фінансування – це безповоротне, безвідплатне виділення коштів з бюджету. Основна суть бюджетного фінансування полягає у тому, що за допомогою цього механізму наладжуються грошові відносини, які виникають між державою, з одного боку, і підприємствами, організаціями, установами та фізичними особами, - з іншого, з точки зору спрямування та використання грошових коштів централізованого фонду на розширене відтворення, підвищення рівня життя, задоволення суспільних потреб і забезпечення інших державних заходів.

2. Бюджетне фінансування доцільно розглядати, з одного боку – як об'єктивне економічне поняття, а з іншого – як матеріальне вираження цього поняття. На нашу думку, бюджетне фінансування – це сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного й безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом.

3. Узагальнення результатів дослідження теоретичних засад бюджетного фінансування, а саме його визначення, принципів, форм, методів та особливостей функціонування у сучасних умовах, дозволяє дійти висновку, що держава за допомогою бюджетного фінансування виконує свої функції та досягає відповідного рівня соціально-економічного розвитку з метою забезпечення виконання стратегічних завдань. Тому представлені групування та авторські пропозиції щодо теоретичних засад бюджетного фінансування призведуть до позитивних змін у бюджетній системі.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

2.1. Фінансування освіти України з бюджетів різних рівнів в умовах війни

Військові дії призводять до значних економічних втрат і негативно впливають на державний та місцеві бюджети України, що зумовлює внесення коректив в обсяг планування їхньої дохідної частини й, відповідно, зміну пріоритетів спрямування фінансових ресурсів [46].

До наслідків військової агресії в освітній сфері варто віднести скорочення запланованих видатків загального фонду державного бюджету у 2022 р. у галузі освіти й науки на суму понад 14 млрд грн.

Зокрема, видатки за кодом програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету 2200000 МОН скорочено на 3,9 млрд грн, у т. ч. на підготовку кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їхніх баз практики – на 2,1 млрд грн.

Видатки за кодом 2210000 МОН (загальнодержавні видатки та кредитування) скорочено на 10,85 млрд грн, у т. ч. освітню субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам – на 10,8 млрд грн [47].

Це свідчить про те, що для розвитку освіти необхідно терміново залучати додаткові джерела фінансових ресурсів, а також переходити в режим жорсткої економії.

Розглянемо ключові аспекти втрат і фінансування освіти в умовах війни.

1. Вартісні показники зруйнованих і пошкоджених унаслідок війни активів сфери освіти та науки.

Військові дії призвели до руйнування й пошкодження великої кількості об'єктів інфраструктури (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Вартісні показники зруйнованих і пошкоджених унаслідок війни активів сфери освіти та науки (24.02.2022–24.02.2023) [46].

Об'єкти	Первісна кількість об'єктів, од.	Кількість зруйнованих об'єктів, од.	Оцінка втрат, млрд. дол. США	Кількість пошкоджених об'єктів, од.	Оцінка втрат, млрд дол. США	Загальна оцінка втрат, млрд дол. США
Заклади дошкільної освіти	15 335	230	0,495	679	0,583	1,078
Заклади середньої освіти	13 991	434	1,687	1 063	1,654	3,341
Заклади професійної (професійно-технічної) освіти	–	23	0,246	39	0,169	0,415
Заклади фахової передвищої освіти	129	2	0,011	16	0,029	0,040
Заклади вищої освіти	515	204	2,369	324	1,503	3,872
Заклади позашкільної освіти	–	10	0,051	16	0,033	0,084
Заклади спеціалізованої освіти	–	12	0,055	28	0,051	0,106
Наукові установи	213	–	–	90	0,008	0,008
Разом	30 183	915	4,914	2 255	4,030	8,944

Як бачимо, кількість зруйнованих і пошкоджених об'єктів сягнула 3170 од., а загальні збитки – майже 9 млрд дол. США. Найбільших втрат зазнали заклади вищої, середньої та дошкільної освіти. Але держава виділяє кошти для відновлення й ремонту освітніх закладів, забезпечення нормального освітнього процесу. Кошти залучаються також з інших джерел, зокрема від іноземних організацій, благодійників.

2. Фінансування освіти в умовах війни з бюджетів різних рівнів.

Спочатку розглянемо, як змінювалися видатки держбюджету України на освіту, на підставі даних табл. 2.2. Зауважимо, що для адекватності оцінювання показників 2022 р., в аналіз включено й довоєнний період, 2020-2021 рр.

Аналізуючи абсолютні показники, бачимо, що у 2021 р., порівняно з 2020 р., видатки на освіту з держбюджету України зросли майже на 11 млрд грн, або 20,77 %, за всіма її видами, крім післядипломної освіти.

Найбільше зростання спостерігалось для показника фахової передвищої та вищої освіти – понад 9 млрд грн. А вже у 2022 р. видатки, порівняно з 2021 р., значно знизилися – більш ніж на 5 млрд грн, або 8,35 %, причому зменшення фінансування відбулося за всіма її видами, крім професійної (професійно-технічної) освіти, інших закладів і заходів у сфері освіти.

Таблиця 2.2.

Видатки Державного бюджету України на освіту у 2020-2022 рр. [46].

Найменування	2020		2021		2022		Відхилення, млн грн	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	2021/2020	2022/2021
Освіта в цілому	52 857,31	100,00	63 837,12	100,00	58 508,07	100,00	10 979,81	-5 329,05
Загальна середня освіта	369,12	0,70	494,01	0,77	475,68	0,81	124,89	-18,33
Професійна (професійно-технічна) освіта	392,47	0,74	459,91	0,72	484,63	0,83	67,44	24,72
Фахова передвища та вища освіта	44 498,19	84,19	53 795,12	84,27	49 888,52	85,27	9 296,93	-3 906,60
Післядипломна освіта	1 066,31	2,02	980,36	1,54	311,43	0,53	-85,95	-668,93
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	335,09	0,63	642,15	1,01	378,98	0,65	307,06	-263,17
Програми матеріального забезпечення закладів освіти	524,78	0,99	680,51	1,07	93,34	0,16	155,73	-587,17
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти	1 315,30	2,49	1 746,68	2,74	1 218,16	2,08	431,38	-528,52
Інші заклади та заходи у сфері освіти	4 356,05	8,24	5 038,38	7,89	5 657,33	9,67	682,33	618,95

Аналіз відносних показників показує, що найбільшу частку у видатках на освіту в досліджуваному періоді становила фахова передвища та вища освіта (понад 80 %), причому ця частка щорічно зростала.

Зауважимо, що частка видатків на освіту в держбюджеті за аналізований період дорівнювала: у 2020 р. – 4,1 %; у 2021 р. – 4,28 %; у 2022 р. – 2,16 % [48].

Тобто війна внесла значні корективи як в абсолютні, так і у відносні показники фінансування вітчизняної освіти з держбюджету.

Перейдемо до аналізу видатків місцевих бюджетів України на освіту у 2020-2022 рр. на підставі даних табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Видатки місцевих бюджетів України на освіту у 2020-2022 рр.

Найменування	2020		2021		2022		Відхилення, млн грн	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	2021/2020	2022/2021
Освіта в цілому*	199 425,84	100,00	249 077,43	100,00	232 250,40	100,00	49 651,59	-16 827,03
Дошкільна освіта	37 559,90	18,83	48 599,57	19,51	40 708,53	17,53	11 039,67	-7 891,04
Загальна середня освіта	122 075,09	61,21	149 496,87	60,02	144 823,75	62,36	27 421,78	-4 673,12
Професійна (професійно-технічна) освіта	11 123,17	5,58	13 720,39	5,51	15 015,74	6,47	2 597,22	1 295,35
Фахова передвища та вища освіта	8 905,12	4,47	11 048,38	4,44	10 848,87	4,67	2 143,26	-199,51
Післядипломна освіта	727,69	0,36	903,43	0,36	888,09	0,38	175,74	-15,34
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	11 008,14	5,52	13 425,99	5,39	12 575,45	5,41	2 417,85	-850,54
Інші заклади та заходи у сфері освіти	8 026,74	4,02	11 882,80	4,77	7 389,96	3,18	3 856,06	-4 492,84

Отже, у 2021 р., порівняно з 2020 р., видатки на освіту з місцевих бюджетів України зросли більш ніж на 49 млрд грн, або 24,9 %, за всіма її видами. Найістотніше зростання спостерігалось для показника загальної середньої освіти (понад 27 млрд грн) і дошкільної освіти (понад 11 млрд грн). Однак у 2022 р., порівняно з 2021 р., видатки значно знизилися – більш ніж на 16 млрд грн, або 6,76 %, причому зменшення фінансування відбулося за всіма її видами, крім професійної (професійно-технічної) освіти.

Аналізуючи відносні показники, бачимо, що найбільші частки видатків спостерігалися для загальної середньої освіти (понад 60 %) та дошкільної освіти (понад 17 %). Зауважимо, що частка видатків на освіту в місцевих бюджетах за аналізований період щорічно зростала та становила: у 2020 р. – 41,71 %; у 2021 р. – 43,74 %; у 2022 р. – 47,96 % [48].

Отже, місцеві бюджети приділяють фінансуванню сфери освіти дедалі більшу увагу. Якщо порівнювати видатки на освіту з різних бюджетів, можна помітити, що в місцевих бюджетах вони були більшими, ніж у державному: у 2020 р. – у 3,77 рази; у 2021 р. – у 3,9 рази; у 2022 р. – у 3,97 рази.

3. Фінансування безпеки та забезпечення доступу до освіти учасників освітнього процесу.

В умовах воєнного стану держава та органи місцевого самоврядування повинні приділяти велику увагу створенню безпечних умов для навчання в закладах освіти. Зокрема, у Державному бюджеті України на 2023 р. передбачено видатки на МОН у розмірі 52,5 млрд грн (за кодом 2200000) і 90,3 млрд грн (за кодом 2210000), з яких 1,5 млрд грн становить субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах загальної середньої освіти [15].

Ця субвенція спрямовується виключно на реалізацію проєктів, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, реставрацією й капітальним ремонтом захисних споруд цивільного захисту в закладах загальної середньої освіти. Основними умовами для її отримання є:

- чисельність учнів (не менше 200 – для опорних закладів освіти, не менше 350 – для інших закладів загальної середньої освіти);
- співфінансування з місцевих бюджетів (орієнтовні пропорції залежать від індексу податкової спроможності громади – 70/30, 80/20, 90/10, 95/5);
- відсутність у закладі освіти укриття або наявність такого, що потребує капітального ремонту;
- проєкт має завершитися до кінця 2023 р.

Співфінансування з місцевих бюджетів здійснюється згідно з їхнім розписом [50].

Водночас Європейський Союз виділив кошти в розмірі 10 млн євро на забезпечення доступу до освіти для дітей в умовах повномасштабної війни (постачання ноутбуків і планшетів), Республіка Корея – 4 млн дол. США на підтримку формальної та неформальної освіти для дітей в Україні (постачання ноутбуків) [51].

І це не вичерпний перелік благодійної допомоги вітчизняним закладам освіти.

Зауважимо, що, на думку О. Ю. Анісімової, країни, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті, не можуть самостійно забезпечити ефективне фінансування системи освіти, тому потребують міжнародної фінансової допомоги. Дослідницею встановлено, що наразі лише 29 країн є донорами офіційної допомоги для розвитку у сфері освіти, причому більшу її частину надають п'ять країн – Німеччина, Франція, США, Японія, Норвегія [52].

Формулу освітньої субвенції, на основі якої відбувається фінансування основних видатків навчального закладу, уряд змінював доволі часто [55].

Зокрема, в 2021 році основною “інновацією” стало запровадження так званих “буферів”, розмір та потреба в яких залежали від фактичного наповнення класів порівняно з розрахунковим. У випадку перевищення розрахункового рівня над фактичним територіальна громада стикалась би з браком фінансування зарплат учителів, а тому їм за допомогою таких “буферів”

фактично підвищували субвенцію. “Буфери” дозволили окремим громадам пройти 2021 рік без значного недофінансування, проте сформовані раніше громади, яким зменшили субвенцію, були несправедливо обділеними [56].

З 2022 року “буфери” скасували та запровадили оновлену матрицю розрахункової наповненості класів (РНК), збільшили коефіцієнт коригування для іншого педагогічного персоналу в залежності від частки сільського населення в громаді, змінили розміри річної заробітної плати вчителів, поділили фонд заробітної плати асистентів із інклюзії на фонд зарплати педпрацівників інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) та фонд зарплати асистентів із інклюзії, в результаті чого педпрацівники стали отримувати вищу платню.

Формульна система розподілу видатків державного бюджету на фінансування закладів вищої освіти працювала в 2020-2021 роках, але була призупинена у березні 2022 року для впорядкування фінансування ЗВО в умовах воєнного стану. Задекларовано, що з 1 січня 2024 року формульне фінансування буде відновлено з певними змінами, пов’язаними з коригуванням коефіцієнта регіональної підтримки на користь ЗВО у прифронтових регіонах та поверненням автономії закладу освіти в плануванні оплати праці викладачів незалежно від кількості здобувачів [57].

У складі видатків Міністерства освіти та науки України освітня субвенція традиційно складає більше 96 % (див.рис. 2.1).

Сума освітньої субвенції щорічно збільшувалася: у 2020 р. – на 15,3%, у 2021 р. – на 23,3%. З початком у 2022 році повномасштабного вторгнення на територію України російських загарбників Верховна Рада внесла зміни до державного бюджету, збільшивши фінансування резервного фонду, за рахунок зменшення інших бюджетних програм.

Загалом на 17 млрд грн було зменшено субвенції місцевим бюджетам, причому з них освітня субвенція була скорочена на 10,8 млрд грн (на 10 %).

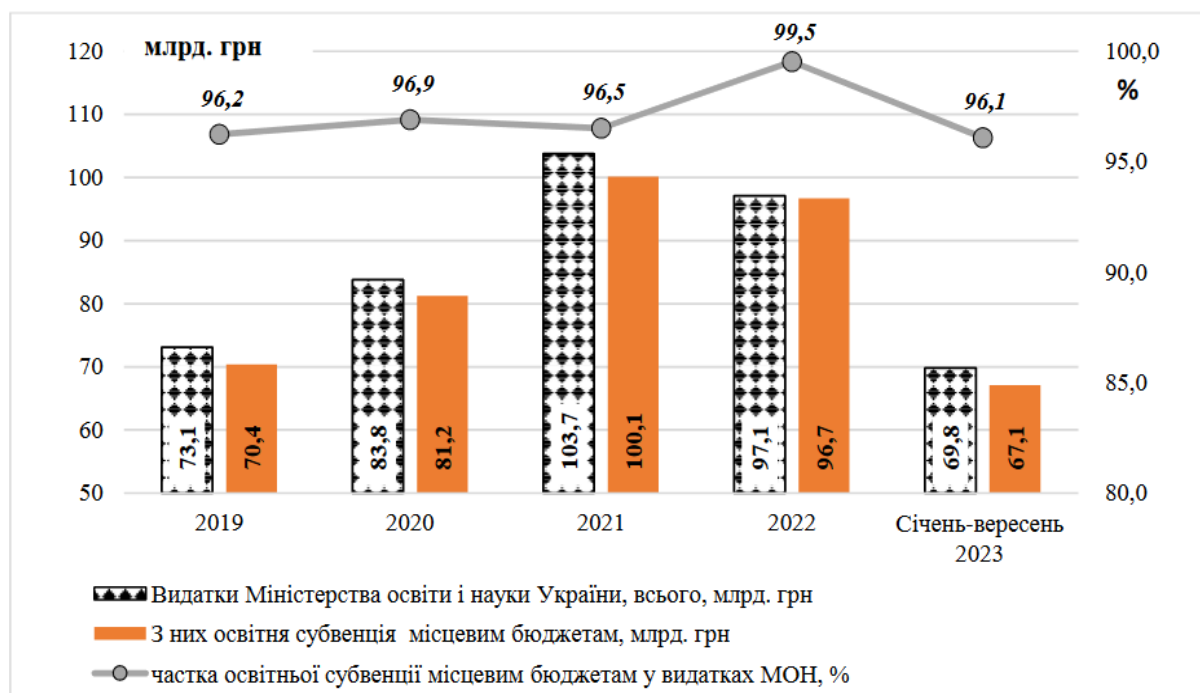

Рис. 2.1. Видатки МОН України та обсяг освітньої субвенції у 2019-2023 рр. [54].

Через це зменшено фінансування видатків на оплату праці педагогів за рахунок освітньої субвенції з червня до кінця 2022 р. в середньому на 17 % щомісячно.

Повністю скасовано фінансування у 2022 році програми “Нова українська школа” (1,6 млрд грн), забезпечення пожежної безпеки в закладах загальної середньої освіти (1,5 млрд грн), програми “Спроможна школа для кращих результатів” (1,4 млрд грн), створення навчально-практичних центрів сучасної професійної (професійно-технічної) освіти (250 млн грн) та інші.

У 2023 році суму освітньої субвенції було уточнено з 87,5 млрд грн до 90,7 млрд грн, проте за січень-вересень було виконано лише на суму 67,09 млрд грн, або 73,9 % (рис. 2.2).

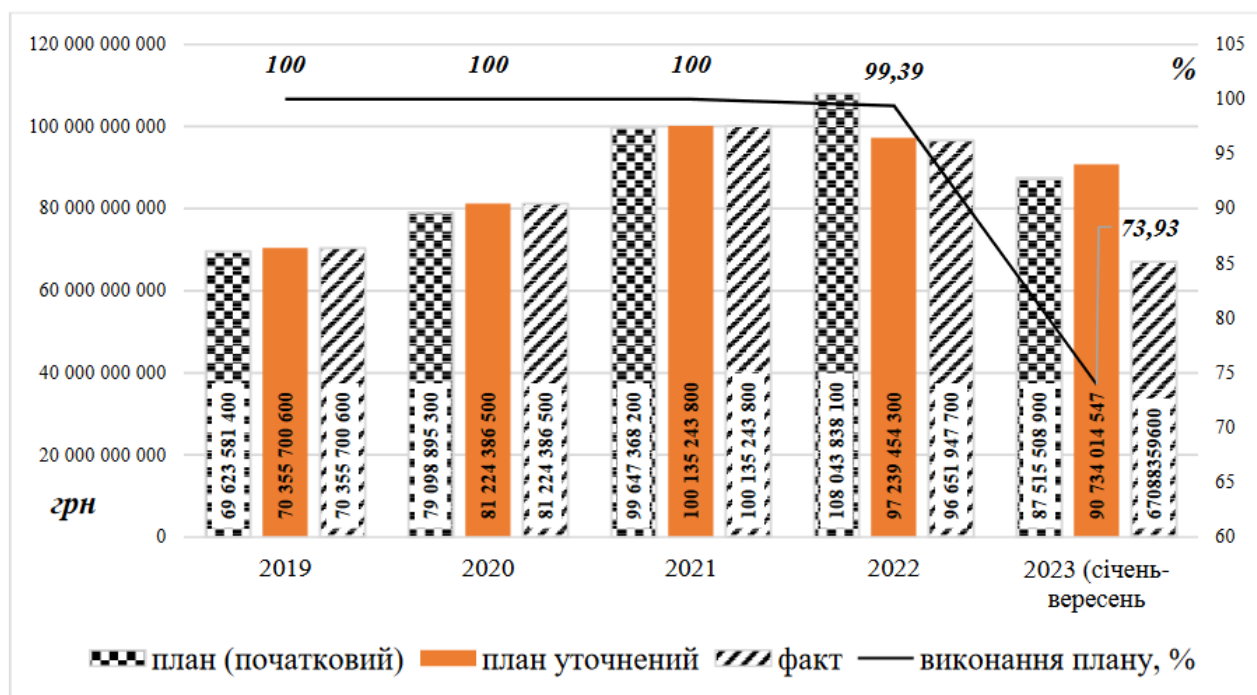

Рис. 2.2. Обсяг освітньої субвенції з державного бюджету у 2019-2023 рр. [54].

Процеси бюджетної децентралізації, розпочаті з 2015 року, зумовили тренд до зменшення питомої ваги видатків на освіту у державному бюджеті і відповідно збільшення у видатках місцевих бюджетів за всіма освітніми рівнями.

Аналізуючи рівень фінансування освіти в Україні за останні роки (рис. 2.3), можна зробити висновок, що з 2017 по 2022 рік спостерігалася тенденція скорочення частки бюджетних витрат на освіту (з 5,97 % до 5,6% ВВП). Водночас зменшився рівень фінансування освіти з державного бюджету (на 0,11 відсоткові пункти) та з місцевих бюджетів (на 0,26 відс. пункти). Через безпрецедентну бюджетну економію під час воєнного стану на видатках соціального спрямування (на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення), замороження зростання стандартів оплати праці (мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму) та скорочення капітальних видатків рівень видатків на освіту у сукупних видатках Зведеного бюджету скоротився до всього 9,55 % у 2022 р. (порівняно з 16,8 % у 2017 р.).

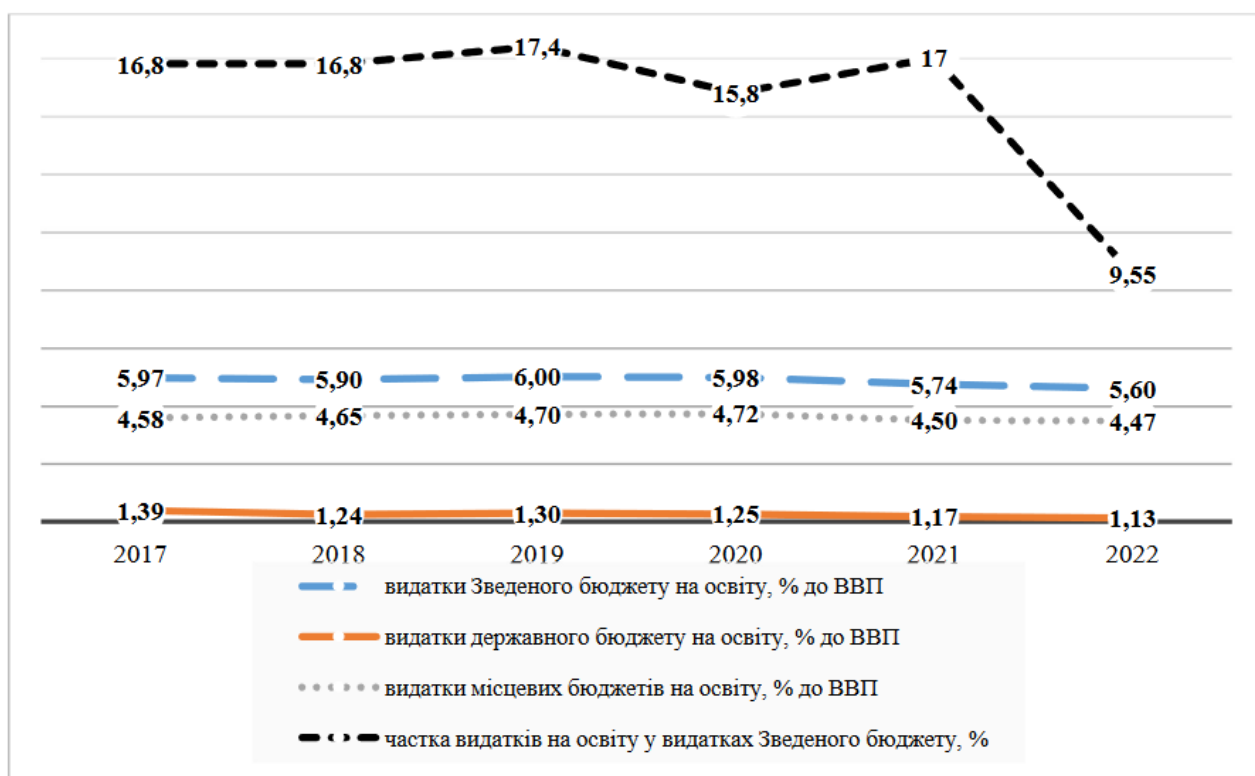

Рис. 2.3. Видатки на освіту в Україні у 2017-2022 рр. [54].

За досліджуваний період сума витратків Зведеного бюджету збільшилася з майже 1057 млрд. грн. до 3043,5 млрд. грн. (що складає 188,2% приросту), а сума витратків на освіту збільшилася з 177,9 млрд. грн. до 290,6 млрд. грн. (або всього на 63,4 %) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Видатки Зведеного бюджету України на освіту у 2017-2022 рр. [54].

Роки	Видатки Зведеного бюджету, всього	Сума, млн грн		
		з них видатки на освіту:		
		всього	з державного бюджету	з місцевих бюджетів
2017	1056973,1	177915,8	41297,3	136618,5
2018	1250189,5	210032,3	44324,3	165708,0
2019	1372350,6	238758,7	51656,6	187102,1
2020	1595395,9	252283,7	52857,8	199425,9
2021	1845367,4	312917,9	63839,7	249078,3
2022	3043499,1	290758,5	58508,1	232250,4

Те, що темп приросту витратків на освіту суттєво відстає від темпу зростання сукупних витратків бюджету, негативно характеризує стан

фінансування цієї галузі. Зважаючи на те, що лівова частка видатків освіти – це заробітна плата, то її недофінансування призводить до зменшення реальних доходів працюючих у даній сфері та втрати мотивації у покращенні якості освітньої послуги.

Хоча за останні роки в абсолютній сумі держава дещо збільшила обсяги видатків із державного бюджету на освіту, проте це збільшення є незначним, результатом чого є скорочення доступу громадян до отримання вищої освіти, передусім на навчання за рахунок державного бюджету.

Фінансування цієї статті з державного бюджету у 2017 р. складало майже 41,3 млрд грн та до кінця 2022 р. її сума зросла до 58,5 млрд грн (всього на 41,6%). Трохи краща ситуація з динамікою фінансування освіти з місцевих бюджетів: за період 2017-2022 рр. його сума зросла з 136,6 млрд грн до 232,3 млрд грн, що складає 70 % приросту. Бачимо негативну динаміку видатків на освіту у 2022 році, в рік вторгнення на територію України російських загарбників. Через скорочення освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на 6,8 % скоротилася сума видатків на цю галузь. Незважаючи на свою захищеність, скороченню підлягали видатки на заробітну плату педагогам та нарахування на неї.

Порядок розподілу видатків на освітні заклади за видами бюджетів України відображено на рис. 2.4.

Видатки на освіту у 2022 році за видами бюджетів розподілилися таким чином: 20,1 % – з державного бюджету, 79,9 % – з місцевих бюджетів.

Аналіз видатків на освіту у розрізі видів бюджетів показує, що лівова частка видатків лягає на місцеві органи влади. Частка цих видатків зросла з 76,8 % у 2017 р. до 79,9 % у 2022 р. (на 3,1 в.п.).

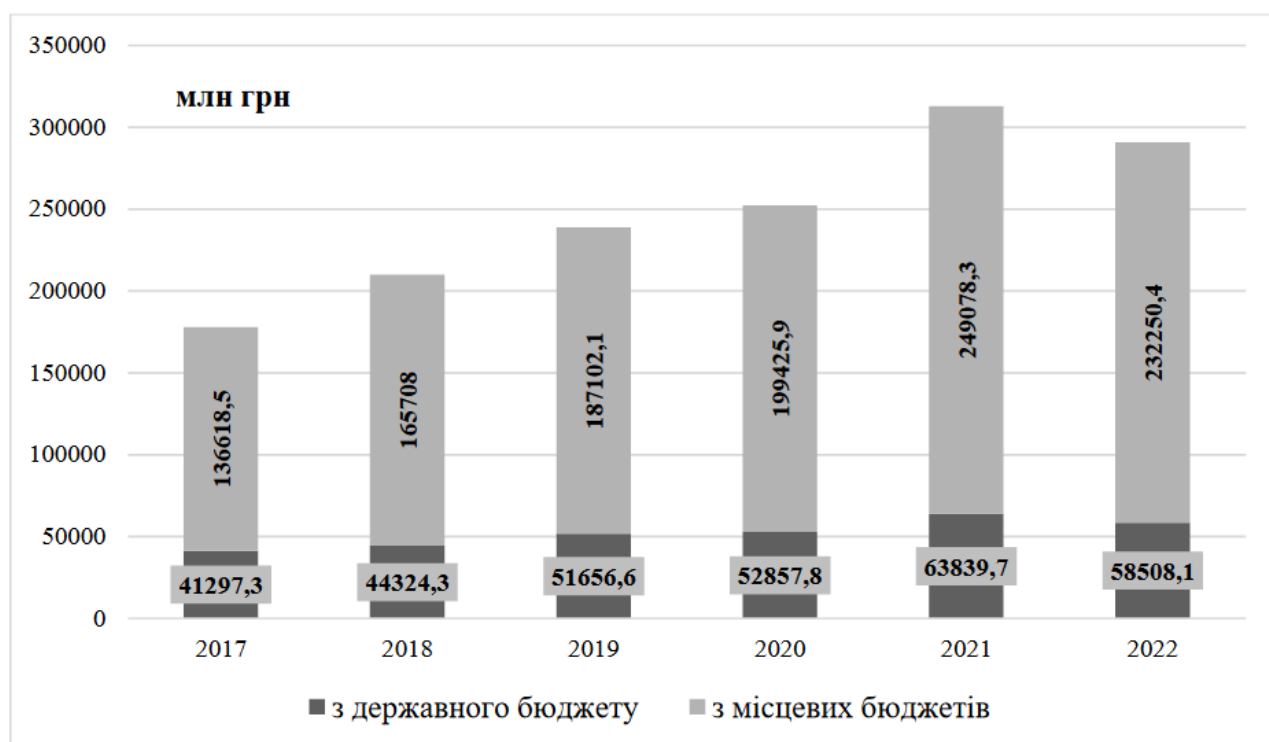

Рис. 2.5. Розподіл видатків на освіту за видами бюджетів у 2017-2022 рр.
[54].

На тлі зниження суми видатків на освіту у 2022 році припинено державне фінансування комунальних витрат вищих навчальних закладів, що, так само як і закупівля обладнання і книг, оновлення гуртожитків, фінансуються з доходів від надання платних послуг. Вкрай обмежене стажування викладачів у провідних зарубіжних освітніх центрах за державні кошти. Оплата праці викладачів закладів вищої освіти залишається низькою.

Проблеми, які впливають на фінансування закладів освіти в Україні, зумовлені відсутністю реформування цієї системи протягом багатьох років (досі не оптимізована система шкільної та профтехосвіти, надмірна кількість закладів вищої освіти та викладачів ЗВО для фактичної наявності здобувачів освіти відповідних рівнів) [54].

Російська агресія та окупація територій України призвели до ще складніших викликів для сфери освіти: масштабне руйнування матеріальної бази потребуватиме значних фінансових вкладень і довго перешкоджатиме нормальному освітньому процесу; масова міграція учнів та вчителів,

включаючи міграцію за кордон, змінила карту місцевих шкільних мереж і фактичні розміри класів. Очікування того, що міграція триватиме і після завершення збройного конфлікту, привнесе нестабільність у будь-які механізми розподілу. Крім того, нереально передбачити, яка частина міграційних потоків буде тимчасовою, а яка – стане постійною, тож довгострокові демографічні прогнози практично неможливі.

Назріла потреба змінити систему фінансування вищої освіти, спрямовану на забезпечення належної якості підготовки фахівців, а також післявоєнне відновлення втраченого потенціалу, як матеріального, так і інтелектуального [54].

2.2. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети

На початок повномасштабного вторгнення вища освіта України ще не відновилася від негативних наслідків пандемії COVID-19. Пандемія погіршила показники освітньої діяльності, ще більше проявила існуючі проблеми в системі вищої освіти, а повномасштабна війна призвела до їх поглиблення.

До початку повномасштабного вторгнення основними викликами та проблемами розвитку вищої освіти були: невідповідність системи вищої освіти потребам економіки та ринку праці; відмінності між навичками випускників і вимогами роботодавців; слабка інтеграція українських закладів вищої освіти у світовий освітній простір; викривлення при формуванні контингенту здобувачів освіти; неефективність управління вищою освітою; низький рівень автономії закладів вищої освіти; недостатнє матеріальне та фінансове забезпечення; проблеми з кадровим забезпеченням університетів; слабкий зв'язок з наукою і бізнесом; несприятлива демографічна ситуація; посилення тенденцій до освітньої еміграції [59].

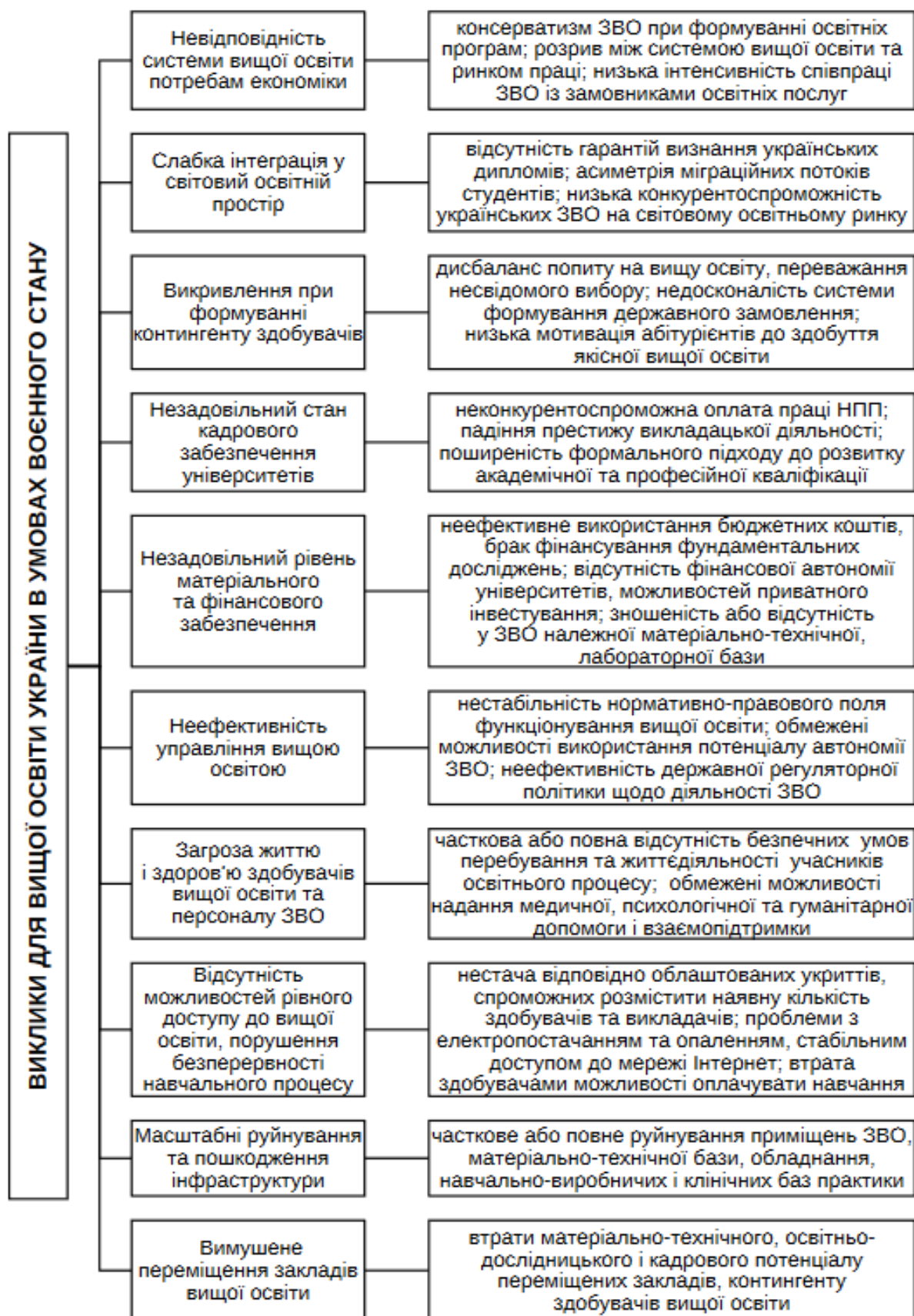

Рис. 2.6. Ідентифікація та систематизація викликів для вищої освіти України в умовах воєнного стану [59].

В умовах війни система вищої освіти України стикнулася з новими викликами, які у сукупності з існуючими (рис. 2.6) зумовили потребу у вирішенні складних завдань, які раніше не доводилося вирішувати освітнім менеджерам.

Аналізуючи сучасні виклики можна виділити окремі фінансові загрози, що постають перед вітчизняними ЗВО в процесі їхнього функціонування (рис. 2.7).

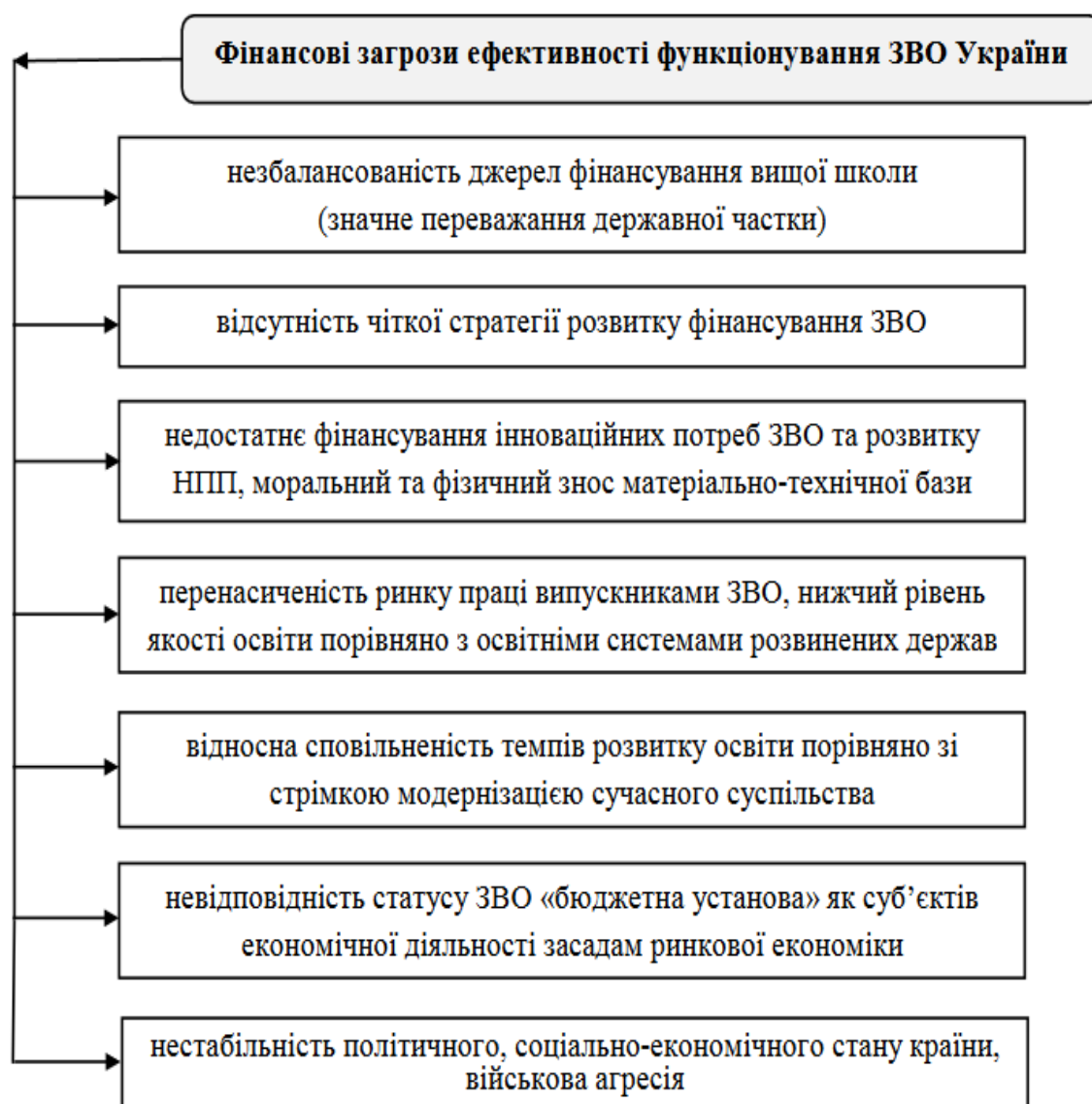

Рис. 2.7. Фінансові загрози ефективності функціонування ЗВО України [53].

Сьогодні, в умовах війни, основними викликами для вищої освіти є [60-63]:

1. Загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу – здобувачів та персоналу закладів вищої освіти.
2. Значні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів вищої освіти, навчального обладнання та баз для практики.
3. Масштабне переміщення учасників освітнього процесу всередині країни та за кордон, що призвело до значних втрат серед здобувачів вищої освіти і науково-педагогічного персоналу.
4. Загострення проблеми доступу до вищої освіти, порушення безперервності навчального процесу.
5. Втрата управлінського контролю над освітою на територіях, що перебувають під тимчасовою окупацією або у зоні бойових дій.
6. Примусова переорієнтація українських здобувачів вищої освіти на російські навчальні програми та підручники, а також перехід на російську мову навчання на окупованих територіях.
7. Зменшення державного фінансування вищої освіти.

Виявлені проблеми свідчать про недоліки в системі державного регулювання освітою та негативно впливають на конкурентоспроможність національних закладів вищої освіти.

В умовах невизначеності та нестабільності, що притаманний воєнному стану вкрай необхідним є ідентифікація та аналіз існуючих ризиків для вищої освіти України. Доцільно класифікувати ризики вищої освіти за такими групами: політико-правові, соціально-економічні, фінансові, кадрові, організаційно-технічні та безпекові (рис. 2.8).

Аналіз та класифікація існуючих ризиків дозволяє визначити місце кожного з них в функціонуванні та розвитку вищої освіти України в умовах воєнного стану та спрямувати зусилля на розробку заходів для захисту від їх негативного впливу.

Рис. 2.8. Класифікація ризиків для вищої освіти України в умовах воєнного стану [59].

Отже, перед вищою освітою в Україні стоїть безліч завдань, які потрібно вирішити, включаючи створення умов для навчання в умовах війни та вимушеної міграції, боротьбу з корупцією, забезпечення євроінтеграційних процесів і врахування глобалізаційних тенденцій. Це підкреслює необхідність пошуку нових підходів до розвитку освіти і науки, які відповідатимуть сучасним і майбутнім вимогам та задовольнятимуть потреби українців.

Для перетворення вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення на рушійну силу суспільства, здатну забезпечити інноваційний прорив у науково-технологічній, виробничо-економічній та соціально-гуманітарній сферах, необхідно зосередити увагу на ключових пріоритетах її розвитку.

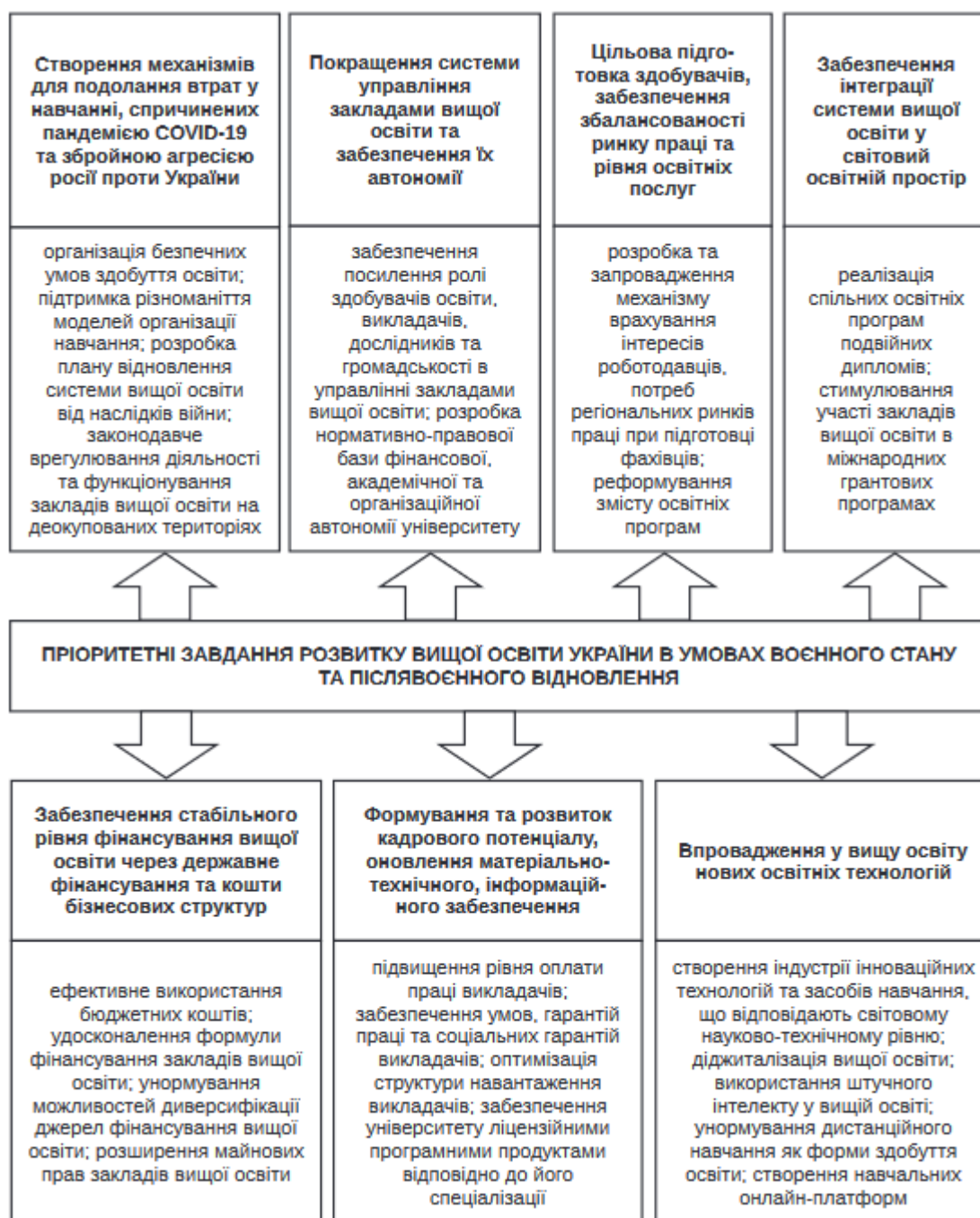

Рис. 2.9. Пріоритетні завдання розвитку вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення [59].

Пріоритетними завданнями розвитку вищої освіти України мають стати (рис. 2.9):

- створення механізмів для подолання втрат у навчанні, спричинених пандемією COVID-19 та збройною агресією росії проти України;
- забезпечення інтеграції системи вищої освіти у світовий освітній простір;
- сприяння високому рівню кооперації між освітніми та науковими установами;
- формування системи оцінювання якості освіти; покращення фінансування і управління вищою освітою;
- розширення фінансової автономії, модернізація та покращення системи управління закладів вищої освіти;
- розвиток інноваційного середовища разом із роботодавцями та бізнесом;
- прогнозування потреб ринку праці;
- забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти;
- удосконалення форм здобуття вищої освіти;
- розвиток наукової та науково-технічної діяльності у закладах вищої освіти;
- впровадження у вищу освіту нових освітніх технологій, а також розвиток смарт-спеціалізацій та кластерів Індустрії 4.0 [63-68].

Вирішення вищезазначених завдань дозволить організувати безпечні умови для здобуття освіти, подолати втрати у навчанні, пов'язані з воєнними руйнуваннями, удосконалити нормативно-правову базу щодо регламентації діяльності закладів вищої освіти, сформувати ефективну систему опанування здобувачами вищої освіти затребуваних роботодавцем компетентностей, своєчасно оновлювати й розвивати механізми та інструменти виявлення поточних і перспективних потреб ринку праці, покращити систему управління закладами вищої освіти та забезпечити їх автономію, сформувати основу для співпраці закладів вищої освіти з бізнесом для формування замовлень на інноваційні дослідження [59].

2.3. Перспективи бюджетного фінансування вищої освіти України

В умовах воєнного стану сучасна державна політика в сфері вищої освіти стикається з низкою серйозних викликів, які вимагають не лише невідкладних заходів, але й стратегічного переосмислення підходів до організації освітнього процесу. Воєнний стан накладає серйозні обмеження на різні сфери життя суспільства, включаючи освіту, що створює необхідність адаптації вищої освіти до нових реалій. Забезпечення якісного освітнього процесу в умовах кризи вимагає від держави високоорганізованої та гнучкої політики, спрямованої на збереження академічних стандартів, підтримку студентського середовища та дотримання безпеки в закладах освіти. У цьому контексті важливо розглядати державну політику в галузі вищої освіти як ключовий елемент сталого розвитку суспільства під час війни, сприяючи не лише збереженню, але й розвитку інтелектуального потенціалу країни в умовах труднощів [70].

Освіта й наука в Україні завжди фінансувалися за залишковим принципом. Законом України «Про освіту» передбачається фінансування галузі у розмірі не менше 10% ВВП. Досягти такого рівня її фінансування ще не вдавалось ніколи.

Суттєво зменшується обсяг державного замовлення на підготовку фахівців, і в умовах воєнного стану можна передбачити ще більше його скорочення. Це може сильно вплинути на регіональні університети, які не можуть розраховувати на велику кількість абітурієнтів, готових оплачувати навчання за власні кошти через низький рівень доходів населення та активні воєнні дії. Це може спричинити відтік студентів до великих обласних освітніх центрів, а також до вищих навчальних закладів у більш безпечних містах центральних і західних регіонів України [71].

Щоб уникнути відтоку студентів за кордон, необхідно вдосконалювати та реалізовувати освітню політику в державі так, щоб досягти позитивного значення так званого показника «вхідної/вихідної мобільності студентів» (inbound / outbound ratio). У розвинутих країнах світу цей показник становить 10/1, у багатьох країнах Східної Європи – 3/1, в Україні – менше 1/1. Для

врівноваження втрат і надходжень до ВВП України, важливо, щоб цей показник склав хоча б 3/1. Умови воєнного стану можуть збільшити це співвідношення в іншому напрямку [70].

Серед основних завдань державної політики України у сфері вищої освіти повинні бути:

- створення комплексної системи стимулів для українських випускників шкіл, щоб вони вирішили навчатися в Україні (з урахуванням якості навчання, стипендій для талановитих студентів, програм обміну тощо).

- використання частини коштів, отриманих від навчання іноземних студентів в Україні, для створення окремих державних фондів, які фінансуватимуть міжнародні обміни та стажування найкращих українських студентів.

- стимулювання українських освітніх емігрантів до повернення, що є особливо важливим для післявоєнної відбудови країни [72].

Якщо розглядати фінансове забезпечення як систему джерел та форм сучасного стану фінансування освіти в Україні, то можна дійти висновку, що функція фінансового забезпечення освіти з боку держави змінюється в сторону диверсифікації джерел фінансування освіти, за якого зменшується державна частка у загальній сумі фінансових надходжень освіти [35].

Зважаючи на війну, що триває, та складні фінансові умови, заклади освіти всіх рівнів повинні диверсифікувати джерела фінансування. Згідно із Законом України «Про освіту», можливостями для збільшення фінансування є:

- зростання пропозиції освітніх та інших послуг;
- розширення пропозиції платних науково-дослідних чи інших робіт (послуг) для юридичних і фізичних осіб;
- нарощення випуску конкурентоспроможної продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств; надання в оренду приміщень, споруд, обладнання;
- активне подання заявок на гранти вітчизняних і міжнародних організацій, участь у міжнародних програмах (Tempus, Erasmus+ тощо);

- розміщення коштів спеціального фонду на поточних рахунках банків державного сектора;

- заохочення благодійників (у т. ч. успішних випускників) до добровільних внесків у вигляді коштів, матеріальних цінностей, нематеріальних активів тощо.

Органи державної та місцевої влади, у свою чергу, мають приділити особливу увагу фінансуванню сфери освіти, зокрема активно залучати кошти міжнародних організацій, благодійних фондів тощо, у т. ч. на умовах співфінансування різноманітних заходів і проєктів. Отримані фінансові ресурси можуть витратитися на реконструкцію освітніх закладів, підвищення безпеки освітнього середовища, покращення умов навчання та ін. Водночас має підвищуватись ефективність використання залучених ресурсів [46].

Варто зазначити, що на практиці існують певні проблеми, що перешкоджають розвитку взаємодії «ЗВО – підприємство» [17]:

- відсутність податкових пільг та інших стимулів для підприємств та організацій, що вкладають матеріально-технічні та фінансові ресурси у розвиток вищої освіти. Підприємство як комерційна установа хоче отримувати безпосередню вигоду від своїх витрат, а надання їм податкових пільг сприяло б збільшенню їхньої участі у фінансуванні вищої освіти;

- слабе правове і нормативне забезпечення взаємодії вишів із роботодавцями. Законодавством України не передбачаються і не регламентуються форми взаємодії ЗВО та підприємств, що створює певні труднощі в її реалізації;

- невідповідність навчальних програм вимогам підприємства. Через недостатній рівень фінансування закладів вищої освіти, на жаль, часто підготовка фахівців здійснюється на застарілому обладнанні та з використанням застарілих програм, які не відповідають вимогам часу, що призводить до неякісної підготовки фахівців, а в результаті – до додаткових витрат роботодавців.

В Україні лише починається становлення такої взаємодії, що передусім

зумовлене скороченням державного фінансування та імплементації дуальної освіти, однак світовий досвід свідчить про перспективність цього напрямку.

Система реформування фінансування освітньої галузі має передбачати [54]:

- створення прозорого ринку надання освітніх послуг;
- залучення значних додаткових фінансових інструментів, у тому числі кредитних ресурсів, та під гарантії держави;
- перехід від дотацій на освіту до інвестування в освіту;
- фінансове стимулювання мотивації студентів до якісного навчання;
- залучення коштів банківського сектору до пільгового студентського кредитування.

У жовтні 2023 р. для громадського обговорення МОН запропонувало проєкт Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки здобувачам освіти”, у якому серед іншого доповнено фінансові інструменти для здобуття вищої освіти: державне й регіональне замовлення, кошти фізичних або юридичних осіб, гранти на оплату послуг із навчання для здобуття вищої освіти (які можуть передбачати повну або часткову оплату послуг), пільгові довгострокові кредити на навчання для здобуття вищої освіти, ваучери, видані відповідно до Закону України “Про зайнятість населення”, кошти бюджетної програми “Фонд Президента України з підтримки освіти, науки та спорту”, інші бюджетні програми [58].

Основним інструментом нової моделі фінансування вищої освіти має стати створення персоніфікованої системи доступу до фінансових ресурсів для реалізації індивідуального освітнього розвитку людини.

Одним із актуальних шляхів диверсифікації джерел фінансування вищої освіти є впровадження механізмів освітнього кредитування та використання інструментів державно-приватного партнерства у наданні/отриманні освітніх послуг. Для вирішення проблем фінансування закладів вищої освіти України доцільно провести такі заходи [21]:

1) реалізація заходів щодо надання фінансової автономії ЗВО, що сприятиме їх незалежності в ухваленні управлінських рішень на локальному рівні та розширить можливості ЗВО в контексті співпраці з міжнародними партнерами;

2) імплементація механізмів кредитування для фінансування освітніх послуг для здобувачів вищої освіти дозволить розширити можливості отримання освітніх послуг серед різних верств населення; збільшити обсяги акумулювання фінансових ресурсів у ЗВО; створити нову модель взаємодії між державою, закладами вищої освіти та банківськими установами;

3) впровадження інструментів державно-приватного партнерства дозволить створити систему відносин «державо-бізнес», що забезпечуватиме соціально-економічний розвиток України в умовах воєнного та повоєнного періодів з метою створення фінансових можливостей для розвитку ЗВО та подальшого зростання рівня їх конкурентоспроможності.

Важливим аспектом реформування механізму управління освітою є створення законодавчого підґрунтя для реалізації державотворчих змін у сфері кредитування здобувачів освіти в отриманні освітніх послуг.

Висновки до 2-го розділу

Проаналізувавши сучасний стан бюджетного фінансування вищої освіти в Україні дійшли наступних висновків.

1. Військові дії в Україні призвели до вкрай важких наслідків для інфраструктури освітніх закладів: за рік зруйновано та пошкоджено 3170 об'єктів, загальна сума збитків сягнула майже 9 млрд дол. США. Держава більше не в змозі фінансувати сферу освіти і науки на довоєнному рівні, тому видатки загального фонду державного бюджету, заплановані у 2022 р. на її фінансування, було скорочено на більш ніж 14 млрд. грн.

Задля безпеки освітнього процесу в держбюджеті на 2023 р. було закладено 1,5 млрд грн на субвенцію місцевим бюджетам для облаштування безпечних умов у закладах загальної середньої освіти.

2. Отже, для повоєнного відновлення та трансформації системи вищої освіти України потрібен комплексний підхід, який має на меті досягнення наступних цілей: забезпечення відповідності освітньої діяльності потребам індивідів, суспільства та економіки; підготовка висококваліфікованих спеціалістів, що передує темпам технологічних і структурних змін в економіці; створення умов для підвищення автономії закладів вищої освіти; систематичний контроль якості кадрового потенціалу; впровадження інформаційних технологій та інновацій; розширення джерел фінансування шляхом збільшення науководослідної діяльності та інтеграції підприємницьких принципів в освітньо-наукову діяльність закладів вищої освіти.

3. Пріоритетним напрямком розвитку освітньої галузі має стати диверсифікація джерел фінансування вищої освіти, зокрема за рахунок використання інструментів кредитування та залучення приватного бізнесу до реалізації проєктів державно-приватного партнерства, що дозволить зняти навантаження з бюджету, прискорити економічне зростання та змінити підходи у отриманні вищої освіти в Україні. Використання механізму державно-приватного партнерства у вищій освіті дозволить досягнути нового етапу розвитку в галузі освіти та активізувати партнерські відносини між закладами вищої освіти, представниками бізнесу і державою.

Незважаючи на наявні законодавчі акти реалізація проєктів ДПП в освітній галузі України практично не здійснюється, в першу чергу, через відсутність зацікавленості приватного сектору в залученні до таких проєктів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У кваліфікаційній роботі на основі проведеного дослідження отримано наукові результати, які полягають в обґрунтуванні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій з напрямів визначення пріоритетних завдань розвитку вищої освіти України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Основні висновки і результати полягають у наступному.

1. Вивчення літератури щодо сутності поняття «бюджетне фінансування», дозволило виявити значні розбіжності у його трактуванні, а також зробити висновок про те, що існують два підходи:

- перший базується на сукупності відносин, пов'язаних з розподілом та наданням коштів із бюджету шляхом реалізації безповоротного та безвідплатного їх використання;

- другий підхід передбачає порядок перерахування коштів із бюджету юридичним і фізичним особам.

Таким чином, під бюджетним фінансуванням ми розуміємо сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом.

2. Система фінансування вищої освіти являє собою сукупність джерел фінансування та організаційних форм і методів його здійснення. Необхідною умовою розвитку вищої освіти є її достатнє фінансове забезпечення, для чого необхідною є диверсифікація джерел фінансування вищої освіти, форм та методів їх мобілізації.

3. Зарубіжний досвід державного фінансування вищої освіти дає змогу виділити такі моделі: фінансування за результатами; фінансування за видатками; договірне фінансування.

Взагалі, визначення «найкращої» моделі фінансування вищої освіти є складним і залежним від контексту питань, на яке немає однозначної відповіді. Вибір моделі фінансування повинен узгоджуватися з освітніми цілями країни, економічними обставинами та суспільними цінностями.

4. Аналіз фінансування освіти в умовах війни з бюджетів різних рівнів вказує на значне скорочення видатків. Так, у 2022 р. видатки на освіту з Державного бюджету України знизилися, порівняно з 2021 р., більш ніж на 5 млрд. грн. (8,35 %), причому зменшення фінансування спостерігалось за всіма її видами, крім професійної (професійно-технічної) освіти, інших закладів і заходів у сфері освіти. Видатки на освіту з місцевих бюджетів у 2022 р. також істотно знизилися – більш ніж на 16 млрд грн (6,76 %), причому зменшення фінансування відбулося за всіма її видами, крім професійної (професійно-технічної) освіти. Порівняння видатків на освіту з різних бюджетів свідчить про те, що в місцевих бюджетах вони були більшими, ніж у державному бюджеті: у 2020 р. – у 3,77 раза, у 2021 р. – у 3,9 раза, у 2022 р. – у 3,97 раза. Однак найвищу частку у видатках на освіту в аналізованому періоді в держбюджеті становила фахова передвища та вища освіта (понад 80 %), а в місцевих бюджетах – загальна середня (понад 60 %) і дошкільна (понад 17 %) освіта.

Лише 29 країн є донорами офіційної допомоги для розвитку у сфері освіти, причому більшу її частину надають п'ять країн – Німеччина, Франція, США, Японія, Норвегія.

5. Сьогодні, в умовах війни, основними викликами для вищої освіти є:

- загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу – здобувачів та персоналу закладів вищої освіти;
- значні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів вищої освіти, навчального обладнання та баз для практики;
- масштабне переміщення учасників освітнього процесу всередині країни та за кордон, що призвело до значних втрат серед здобувачів вищої освіти і науково-педагогічного персоналу;

- загострення проблеми доступу до вищої освіти, порушення безперервності навчального процесу;
- втрата управлінського контролю над освітою на територіях, що перебувають під тимчасовою окупацією або у зоні бойових дій;
- примусова переорієнтація українських здобувачів вищої освіти на російські навчальні програми та підручники, а також перехід на російську мову навчання на окупованих територіях;
- зменшення державного фінансування вищої освіти.

Виявлені проблеми свідчать про недоліки в системі державного регулювання освітою та негативно впливають на конкурентоспроможність національних закладів вищої освіти.

6. Зважаючи на сьогоднішні внутрішні політико-економічні та глобальні євроінтеграційні, військові виклики перед державою і кожним національним ЗВО, їхнім пріоритетним завданням залишається забезпечення нарощення фінансового потенціалу для реалізації своїх поточних і стратегічних цілей.

З огляду на це, важливе значення має диверсифікація джерел фінансування діяльності через пошук зацікавлених сторін у розвитку освіти і науки, залучення інвесторів, випускників, грантодавців, домогосподарств, замовників послуг тощо. Ці та інші заходи мають сприяти не лише якісній діяльності ЗВО, а й збереженню національних освітніх систем та їхнього потенціалу, також впливатимуть на зміцнення їх фінансової безпеки та конкурентоспроможності в освітньо-науковому просторі.

7. Система реформування фінансування освітньої галузі має передбачати: - створення прозорого ринку надання освітніх послуг; залучення значних додаткових фінансових інструментів, у тому числі кредитних ресурсів, та під гарантії держави; перехід від дотацій на освіту до інвестування в освіту; фінансове стимулювання мотивації студентів до якісного навчання; залучення коштів банківського сектору до пільгового студентського кредитування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ситник Н.С. Бюджетна система в таблицях і схемах: Навчальний посібник. Львів: Видавництво «Апріорі». 2017. 180 с.
2. Дем'янишин В. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах Світ фінансів. Випуск 2 (11), липень 2007 р., С.34-48.
3. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. Посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2001. 240 с.
4. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Львів: Видавництво "Центр Європи", 1997. 576 с.
5. Фінанси: Навч. посібник / В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благун, І. Р. Чуй. К.: Знання, 2006. 247 с.
6. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: Підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр "Академія", 2000. 864 с.
8. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т 1 / за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. 616 с.
9. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
10. Фінанси: вишкіл студії: Навчальний посібник / За заг. ред. д. е. н., проф. Юрія С. І. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 357 с.
11. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2002. 212 с.
12. Державні фінанси у транзитивній економіці: Навчальний посібник (Кар лін М. І., Горбач Л. М., Новосад Л. Я. та ін.) За заг. ред. д. е. н., проф. Карліна М. І. К.: Кондор, 2003. 200 с.
13. Степанюк Н.І. Бюджетне фінансування: принципи, форми, методи

та шляхи вдосконалення. Фінанси, облік і аудит : зб. наук. пр. / [відп. ред. В. М. Федосов]. 2016. Випуск 1 (27). 1-264.

14. Прогресивні ресурсозберігаючі технології та їх економічне обґрунтування у підприємствах харчування. Економічні проблеми торгівлі: Зб. наук. праць: У 2-х ч. / Редкол.: О.І. Черевко (відпов. ред.) та ін.; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. Харків, 2003. Ч. 2. 721 с.

15. Пасічник Ю.В. Бюджетна система: Навчальний посібник. Черкаси: Відлуння/ 1999. 376 с.

16. Кушнір О.К. Фінансування освіти як запорука сталого розвитку економіки. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки : матер. 5-ої міжнар. наук.-практ. конференції (Чернівці, 27 квітня 2023 р.). Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 496 с.

17. Білінець, М. (2019). СИСТЕМА ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ. *Підприємництво та інновації*, (9), 136-141. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/9.22>

18. Падалка О.С. Економіка освіти та управління. Київ : Педагогічна думка, 2013. 183 с.

19. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. Київ: Міленіум, 2006. 508 с.

20. Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5499-17>

21. Виговська, О. А., & Мосієнко, О. В. (2023). Фінансування видатків бюджету на вищу освіту України. *Економіка, управління та адміністрування*, (3(105), 150–158. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-150-158](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-150-158)

22. Деякі питання виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1045 (зі змінами від 26.02.2020) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/147-2020-%D0%BF#n11>

23. Питання власних надходжень державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ та закладів культури : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 719 (зі змінами від 31.01.2018) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-2018-%D0%BF#n43>

24. Про затвердження деяких нормативно-правових актів з питань прийому на навчання до закладів вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2017 року № 1378 (зі змінами від 23.04.2018) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0600-18#n5>

25. Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1146 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF>

26. Про внесення змін до Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 р. № 673 (зі змінами від 16.12.2020) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/947-2011>.

27. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

28. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740>

29. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

30. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

31. Податковий кодекс України: Закон України, від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
32. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
33. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
34. Усик В.І. Оцінювання ефективності правил фінансування освіти. Ефективна економіка. 2021. № 12 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9733> .DOI: 10.32702/2307-2105-2021.12.14
35. Ганзюк С.М. Параметричний аналіз бюджетно-кошторисного фінансування закладу професійно-технічної освіти міста Кам'янського. Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету. Кам'янське, 2022. № 1 (4). С. 56-67.
36. Каленюк І.С. Економіка освіти : навчальний посібник. Київ : Знання України, 2003. 315 с.
37. Шевченко Л.С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_44
38. Антошкіна Л.І. Вища освіта в системі суспільних інтересів: монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 283 с.
39. Качула С. В. Фінансування вищої освіти: сучасні тенденції та перспективи. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 18. С. 7-12. Режим доступу: <https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/9385>
40. Lysiak L., Kachula S., Zarutskaya H., Hrabchuk O., Petrova Y. Diversification of sources of financing higher education: the experience of reform in European countries. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. Magnanimitas. 12/01-XXV. 2022. PP. 143-147. Режим доступу: <http://www.magnanimitas.cz/12->

[01-xxv](#)

41. Мосьпан Н. В. Тенденції розвитку механізмів фінансування вищої освіти в Європейському Союзі. Народна освіта. 2015. Вип. №1(25). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2644
42. Bowen Howard R. The Costs of Higher Education: How Much Do Colleges and Universities Spend per Student and How Much Should They Spend? San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1980. 312 p.
43. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. Public and Municipal Finance. 2023. № 12 (1). С. 1-11. doi:10.21511/pmf.12(1).2023.0
44. Massy William F., Wilger Andrea K. Productivity in Postsecondary Education: A New Approach. Educational Evaluation and Policy Analysis. 1992. № 14. pp. 361-376.
45. Білінець М. Ю. Зарубіжний досвід фінансування вищої освіти за формулою та перформанс-контрактами в контексті його використання в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9571> . DOI: [10.32702/2307-2105-2021.11.97](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.11.97)
46. Тоцька О. Л., Титаренко І. О. Фінансування освіти України з бюджетів різних рівнів в умовах війни. Освітня аналітика України. 2023. № 3 (24). С. 34–44. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2023-3-34-44>
47. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету : постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2022-%D0%BF#Text>
48. Державний веб-портал бюджету для громадян : офіц. вебсайт. URL: <https://openbudget.gov.ua>.
49. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.
50. Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах загальної середньої

освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2023 № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2023-%D0%BF#Text>.

51. Забезпечення освіти в умовах широкомасштабної війни: ЮНІСЕФ та ЄС діють разом. Армія Inform: вебсайт. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/28/zabezpechennya-osvity-v-umovah-shyrokomashtabnoyi-vijny-yunisef-ta-yes-diyut-razom/>

52. Анісімова О. Ю. Світовий досвід фінансування галузі освіти в умовах воєнного стану. Освітня аналітика України. 2022. Вип. 3 (19). С. 104–118. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-3-104-118>

53. Варналій З.С. Детермінанти фінансування закладів вищої освіти України в умовах сучасних викликів // НАУКОВИЙ ВІСНИК Одеського національного економічного університету. 2022. № 3-4 (292-293). С. 38-45. (0,7 д.а.) DOI:10.32680/2409-9260-2022-3-4-292-293-38-45

54. Чуй І.Р., Павлюк Б.О. Удосконалення фінансування системи освіти в Україні як передумова успішного реформування. Режим доступу: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/1517>

55. Про внесення змін до формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2021 р. № 1364. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D0%BF#n11>

56. Маркуц Ю. Непопулярні державницькі рішення руками місцевих рад чи турбота про якість освіти? Вокс Україна. 05.04.2023. URL: <https://voxukraine.org/finansuvannya-shkilnepopulyarni-derzhavnytski-rishennya-rukamymistsevyh-rad-chy-turbota-pro-yakist-osvity/>

57. З 1 січня буде відновлено формульне фінансування вишів. Освіта.ua. 07.11.2023. URL: <https://osvita.ua/vnz/90383/>

58. Захарін С. Про фінансування здобуття вищої освіти. Освіта.ua. 07.11.2023. URL: <https://osvita.ua/blogs/90328/>

59. Сідлецький, С., & Шандар, А. (2024). ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПРІОРИТЕТИ . *Економіка та суспільство*, (64). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-151>

60. Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: За матеріалами загальних зборів Національної академії педагогічних наук України, 17 листопада, 2023 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023. Том 5. № 2. С. 1-5.
61. Оршанський Л., Нищак І., Матвісів Я., Юрків М. Вища освіта України в умовах воєнного стану: виклики та шляхи подолання. Молодь і ринок. 2024. № 1 (221). С.29-35.
62. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ :Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
63. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. Київ, Міністерство освіти і науки України, Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», 2022. 358 с.
64. Конкурентні моделі управління якістю вищої освіти у ХХІ столітті: монографія / Д. Г. Лук'яненко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький та ін.; за ред. д.е.н., проф. Д. Г. Лук'яненка та д.е.н., проф.Л. Л. Антонюк. К. : КНЕУ, 2019. 380 с.
65. Гринькевич О. С. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти в Україні: інституційний аналіз і моніторинг: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 462 с.
66. Результати загальнонаціонального опитування «Перспективи та потреби розвитку університетів України у процесі реформування вищої освіти у контексті європейської інтеграції» / Авторський колектив; за заг. ред С. Калашнікової. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2019. 77 с.
67. Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства: методичні рекомендації / В. Зінченко, Л. Горбунова, С. Курбатов, Ю. Мелков; за ред. В. Зінченка. Київ : Прінтеко, 2020. 107 с.
68. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. Київ, Міністерство освіти і науки України, 2020. 71 с. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

69. Солодовніков С., Лебідь В. Конкурентоспроможність національної економіки: роль ефективності системи вищої освіти. Вісник економіки. 2024. Вип. 1. С. 27-41. DOI:10.35774/visnyk2024.02.027

70. Усар І.І. Державна політика в сфері вищої освіти: виклики сьогодення. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.2/17>

71. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2020 році: статистична інформація. Київ: Державна служба статистики України, 2021: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

72. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. Економіка та суспільство. 2022. № 39: веб-сайт. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>

73. Стешенко, О. Д., & Мозговий, Є. В. (2024). Грантове фінансування як запорука стабільності бізнесу. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, (8). <https://doi.org/10.5281/zenodo.12725693>

74. Трофименко М. Університети України в умовах війни: стратегії розвитку. Проблеми і перспективи поствоєнної розбудови України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 7-8 грудня 2023 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка: Маріуп. держ. ун-т. Київ: МДУ, 2023. С. 25-27.

75. Чернишевич Є.І., Литвинчук І.В. Фінансування закладів вищої освіти України в умовах сучасних викликів. Тези науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки. м. Житомир. 13-17 травня 2024 р.

76. Чернишевич Є.І., Литвинчук І.В. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети. Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу». м. Житомир. 7-8 листопада 2024 р.